

по захисту
мф (Дяченко С.А.)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему:
«МЕХАНІЗМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ
ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ»

Студентки 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне управління та
адміністрування» освітньо-професійної програми
«Публічне управління та адміністрування»
Заверухи Поліни Олегівни

Науковий керівник

Доктор наук з державного управління, доцент кафедри
регіональної політики Дяченко Світлана Анатоліївна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів
без відповідних посилань

Студент _____

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
державного управління від 8 грудня 2023 року протокол № 13.

Завідувач кафедри державного управління, кандидат технічних наук Рубан
Юрій Григорович _____

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Заверуха Поліна Олегівна. Механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій України. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 281 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Мета дослідження - науково-теоретичне обґрунтування механізмів реінтеграції тимчасово окупованих територій України та розробка практичних рекомендацій щодо їх удосконалення та інструментів реалізації.

Об'єктом дослідження є процес реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а предметом роботи є механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

У ході дослідження було отримано наступні результати: проведено аналіз механізмів реінтеграції тимчасово окупованих територій України; ідентифіковано ключові принципи та особливості стратегії реінтеграції на прикладі міжнародного досвіду; вивчено правові та соціально-економічні аспекти процесу реінтеграції з орієнтацією на мирне співіснування; проаналізовано роль інституційних механізмів у забезпеченні стійкості та демократичного розвитку на окупованих територіях; визначено перспективи відновлення економічного потенціалу та соціокультурного розвитку регіонів після деокупації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в удосконаленні комплексного підходу до реінтеграції тимчасово окупованих територій України з урахуванням міжнародного досвіду та принципів демократії. У кваліфікаційній магістерській роботі *набули подальшого розвитку* важливі аспекти нормативно-правового регулювання процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій України, включаючи аналіз існуючих стратегій та законопроектів, спрямованих на відновлення суверенітету та інтеграцію тимчасово окупованих територій.

Практичне значення дослідження полягає в оцінці ефективності заходів щодо деокупації тимчасово окупованих територій України, аналізі сучасного стану реінтеграційних процесів, виявленні ключових викликів та можливостей для стабільного, мирного відновлення зруйнованих регіонів та можливості застосування виявлених стратегічних підходів та інституційних механізмів у практичній діяльності органів публічної влади з метою ефективної реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Ключові слова: реінтеграція, тимчасово окуповані території, стратегічне управління, механізми державного регулювання, інституціональні механізми, соціально-економічний розвиток, міжнародний досвід, законопроекти.

ABSTRACT

Zaverukha Polina Olegivna. Mechanisms of Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine. - Qualification master's thesis on the rights of a manuscript.

Qualification master's thesis for the degree of higher education of the second (master's) level in the field of knowledge 281 "Public Administration and Administration", specialization 281 "Public Administration and Administration". - Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The aim of the research is to provide a scientific-theoretical rationale for the mechanisms of reintegrating temporarily occupied territories of Ukraine and to develop practical recommendations for their improvement and implementation tools. The object of the study is the process of reintegrating temporarily occupied territories of Ukraine, and the subject of the work is the mechanisms of reintegrating temporarily occupied territories of Ukraine.

The scientific novelty of the obtained results lies in the improvement of a comprehensive approach to the reintegration of temporarily occupied territories of Ukraine, taking into account international experience and democratic principles. In the master's thesis, important aspects of the normative-legal regulation of the process of reintegrating temporarily occupied territories of Ukraine have been further developed, including the analysis of existing strategies and bills aimed at restoring sovereignty and integrating temporarily occupied territories.

The practical significance of the research lies in evaluating the effectiveness of measures for de-occupation of temporarily occupied territories of Ukraine, analyzing the current state of reintegration processes, identifying key challenges and opportunities for the stable, peaceful recovery of devastated regions, and exploring the potential application of identified strategic approaches and institutional mechanisms in the practical activities of public authorities for the effective reintegration of temporarily occupied territories of Ukraine.

Keywords: reintegration, temporarily occupied territories, strategic management, mechanisms of state regulation, institutional mechanisms, socio-economic development, international experience, legislative initiatives.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

ЄС	Європейський Союз
АР КРИМ	Автономна Республіка Крим
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
ОРДЛО	Окремі Райони Донецької та Луганської Областей
ДНР	Донецька Народна Республіка
ЛНР	Луганська Народна Республіка
ОАЕ	Об'єднані Арабські Емірати
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ППО	Програма Партнерства Організацій
СБУ	Служба Безпеки України
ТОТ	Тимчасово Окуповані Території
ВВП	Валовий Внутрішній Продукт
ДФС	Державна Фіскальна Служба
НБУ	Національний Банк України
ПУМБ	Перший Український Міжнародний Банк

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ	11
1.1 Поняття та сутність реінтеграції окупованих територій.....	11
1.2 Правові аспекти реінтеграції окупованих територій.....	13
1.3 Міжнародний досвід реінтеграції окупованих територій.....	16
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ТА МЕХАНІЗМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....	29
2.1 Геополітичний аналіз сучасного стану окупованих територій України ...	29
2.2 Інституціональні механізми реінтеграції окупованих територій України	35
2.3 Аналіз економічного потенціалу окупованих територій України та можливостей для їх відновлення	43
РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ.....	53
3.1 Комплексна стратегія реінтеграції тимчасово окупованих територій України.....	53
3.2 Напрями та перспективи реінтеграції тимчасово окупованих територій України	56
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність теми. Вчинення РФ злочину агресії, окупація частини суверенної української території та інші фактори, пов'язані з повномасштабним збройним вторгненням, формують державну політику реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій, у зв'язку з чим в останній час і в сьогоденні нашою державою вживаються унікальні в її історії заходи, що впливають на життя кожного громадянина та закладають підвалини для набуття членства в ЄС і НАТО. Оскільки управління тимчасово окупованими територіями в Україні є важливою й багатогранною проблемою, яка потребує комплексного підходу, воно вимагає ретельного вивчення з метою забезпечення ефективних стратегій для відновлення та зміцнення миру й територіальної цілісності країни. Це завдання має велике значення як історично, так і з конституційної точки зору, оскільки воно стосується важливих аспектів сучасної політичної практики.

Реструктуризація тимчасово окупованих та анексованих територій є складним та багатогранним процесом, який потребує глибокого розуміння політики реінтеграції, аналізу теоретичних та методологічних підходів, врахування правового контексту та огляду досвіду інших країн. Без такого комплексного підходу неможливо розробити ефективну модель для повернення контролю над цими територіями в Україні. Вищенаведена аргументація підкреслює важливість наукового дослідження поточного стану та майбутніх перспектив у вирішенні складних питань, пов'язаних із відновленням та поверненням контролю над тимчасово окупованими та анексованими територіями, як у національному, так і у світовому науковому дискурсі. Особливий акцент робиться на визначенні оптимальних параметрів державної політики щодо ефективної реінтеграції зазначених територій.

Питанням реінтеграції тимчасово окупованих територій України, повоєнного відновлення, постконфліктного врядування, соціально-економічного та екологічного розвитку присвячені сучасні наукові праці

багатьох українських та зарубіжних науковців й дослідників: О. Берданової, З. Варналія, В. Вакуленка, К. Ващенко, Ю. Дехтяренка, Р. Добровольського, С. Дяченко, Я. Жаліла, Т. Качки, Л. Комахи, В. Колтун, О. Рафальського, Ю. Рубана, Г. Ситника, О. Суходолі, О. Устенка та ін. Зокрема, основним правовим та організаційним аспектам повернення окупованих територій під контроль держави, процесам реінтеграції після конфліктів, проблематиці і особливостям застосування правосуддя за умов перехідного періоду в Україні присвячені праці: В. Явіра, І. Медяник, Р. Мугга; А. Осипчук, А. Суслов досліджують суспільні настрої населення в контексті майбутнього Донбасу та Криму; аналізу поведінки росії та ролі НАТО в контексті кризового стану в Україні, дослідженню економічних втрат України внаслідок воєнного конфлікту присвячені праці іноземних дослідників: І. Котулас, М. Алепрете, Ю. Блушч, М. Валенте та ін. Глибокий аналіз економічних наслідків конфлікту та механізми подальшої реінтеграції висвітленні в доповідях Центру економічної стратегії, Національного банку України та інших організацій.

Віддаючи належне проведеним дослідженням, пошук дієвих інноваційних механізмів та інструментів реінтеграції тимчасово окупованих територій України потребує подальших наукових розробок.

Мета і завдання кваліфікаційної магістерської роботи. Мета роботи - науково-теоретичне обґрунтування механізмів реінтеграції тимчасово окупованих територій України та розробка практичних рекомендацій щодо їх удосконалення та інструментів реалізації.

Досягнення поставленої мети обумовлює необхідність вирішення таких завдань:

дослідити поняття та сутність реінтеграції окупованих територій з урахуванням історичних та сучасних аспектів;

проаналізувати правовий фундамент процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій, зокрема міжнародні норми та національне законодавство;

вивчити міжнародний досвід реінтеграції окупованих територій з фокусом на прецеденти та найефективніші практики країн;

провести геополітичний аналіз сучасного стану тимчасово окупованих територій України з урахуванням політичних, економічних та соціокультурних аспектів;

проаналізувати інституціональні механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій України;

оцінити економічний потенціал тимчасово окупованих територій України та визначити можливості для відновлення економіки з урахуванням сучасних галузевих та ринкових тенденцій;

сформулювати політичні, економічні та соціальні аспекти комплексної стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій України;

обґрунтувати напрями та перспективи реінтеграції тимчасово окупованих територій України з метою удосконалення механізмів реалізації відповідних програм.

Об'єкт кваліфікаційної магістерської роботи – процес реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Предмет кваліфікаційної магістерської роботи – механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Дослідження механізмів реінтеграції тимчасово окупованих територій України базується на комплексному застосуванні різноманітних методів наукового пізнання. Зокрема, значущу роль у цьому процесі відіграє аналіз, спрямований на ретельне вивчення європейського досвіду застосування різних підходів до реінтеграції. Паралельно використовується системний підхід, який дозволяє аналізувати соціально-економічну сутність реінтеграційних процесів на тимчасово окупованих територіях. Інституціональний підхід в дослідженні спрямований на вивчення та аналіз ролі інституційних механізмів у процесі реінтеграції територій України. Додатково, використовується бібліографічний аналіз для розкриття основних тенденцій та підходів до реінтеграції, що дозволяє розкрити найбільш

ефективні стратегії впровадження процесу реінтеграції. Всі ці методи взаємодіють між собою та допомагають отримати комплексне розуміння та обґрунтування механізмів реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в удосконаленні комплексного підходу до реінтеграції тимчасово окупованих територій України з урахуванням міжнародного досвіду та принципів демократії. У кваліфікаційній магістерській роботі *набули подальшого розвитку* важливі аспекти нормативно-правового регулювання процесу реінтеграції тимчасово окупованих територій України, включаючи аналіз існуючих стратегій та законопроектів, спрямованих на відновлення суверенітету та інтеграцію тимчасово окупованих територій.

Практичне значення дослідження полягає в оцінці ефективності заходів щодо деокупації тимчасово окупованих територій України, аналізі сучасного стану реінтеграційних процесів, виявленні ключових викликів та можливостей для стабільного, мирного відновлення зруйнованих регіонів та можливості застосування виявлених стратегічних підходів та інституційних механізмів у практичній діяльності органів публічної влади з метою ефективної реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Дослідження пропонує оптимальні шляхи та стратегії забезпечення повноцінної реінтеграції, в тому числі економічного відновлення, забезпечення соціальної справедливості та прав людини, політичного примирення та розвитку демократичних інституцій на тимчасово окупованих територіях України. Отримані результати можуть стати основою для подальшого вдосконалення політики та практичних заходів з реінтеграції, сприяючи покращенню соціально-економічного та екологічного стану тимчасово окупованих територій, збереженню й зміцненню державного суверенітету та територіальної цілісності України.

Апробація результатів. Результати кваліфікаційної магістерської роботи апробовано в ході діалогу Ради Європи зі студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, присвяченому Дню

місцевого самоврядування в Україні: Світлана Дяченко, Поліна Заверуха. Інституціональні механізми реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Діалог Ради Європи зі студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка, присвячений Дню місцевого самоврядування в Україні: збірник матеріалів науково-практ. діалогу (Київ, 5 груд. 2023 р.) / Київ: ННІ ПУДС КНУ (прийнято до друку).

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається з трьох розділів, вступу, висновків та списку використаних джерел, який налічує 58 джерел.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Поняття та сутність реінтеграції окупованих територій

Дослідження літературних джерел вказує на широкий спектр розуміння терміну «реінтеграція» (reintegratio). Цей термін трактується як процес возз'єднання того, що раніше було роз'єднаним, а також як поновлення або відтворення втрачених функцій для подальшої діяльності. [5] Деякі джерела описують його як процес повернення особи в суспільство з відновленням соціальних зв'язків та досягненням емоційного стану. [6, с.134] Інші дослідження бетонізують його як динамічний процес адаптації або відновлення вікових, гендерних та культурно відповідних ролей. [7, с. 37] Незважаючи на різноманіття трактувань у наукових джерелах, є важливим зазначити, що єдиної загальноприйнятої дефініції терміну «реінтеграція» в контексті України на сьогоднішній день немає, хоча цей термін також використовується в нормативно-правових актах країни.

В науковій літературі, крім терміну «реінтеграція», можна зустріти інші варіанти вживання цього поняття. Згідно з В. Явіром, терміни «інтеграція», «реінтеграція» та «консолідація» часто використовуються як синоніми, і їхній зміст перетинається [1, с. 65].

В контексті вітчизняного законодавства, реінтеграція описується як комплекс державних заходів, спрямованих на повне відновлення контролю України на території, що була тимчасово окупована, та встановлення конституційного ладу на цій території. [3]. На етапі розробки законопроектів були запропоновані різні тлумачення поняття «реінтеграція тимчасово окупованих та анексованих територій», однак ці погляди поки що не отримали офіційного закріплення. Формулювання суті реінтеграції іноді виникає як об'єкт дослідження зарубіжних вчених.

З аналізу зарубіжних досліджень видно, що питання реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій досліджується частково й переважно в контексті історичної хронології. Це може бути обумовлено недостатньою актуалізацією цього явища в ХХ столітті й в сучасності, особливо в рамках європейських країн. Незважаючи на широту явища, іноземна наукова спільнота все ще відстає в розумінні та категоризації цих процесів. Хоча концепція та ціль реінтеграції зростають під час практики, це галузь, яка в цілому страждає від недостатнього концептуалізації: реінтеграція в політиці, дослідженнях та практиці є недостатньо концептуалізованою й існували лише кілька спроб створити збалансоване та всебічне розуміння того, що насправді означає реінтеграція, як її можна впровадити, а також відповідні показники та засоби їх моніторингу з часом. [8, с. 228]

Дійсно, визначення реінтеграції варіюються настільки, що такі визначення були класифіковані на континуумі між мінімалістичними (з більш вираженою орієнтацією на безпеку) та максималістичними визначеннями (з більш вираженою орієнтацією на розвиток) (9, с. 27). Однак, хоча ця класифікація в цілому підходить для реінтеграції, політичний аспект в основному був або ігнорований або ще більше забутий. Зокрема, визначення реінтеграції різняться залежно від їх включення політичного аспекту концепції, часто обмежуючи процес соціальною та економічною сферою, відповідно на ці області також було звернуто більше уваги.

Проблема полягає в тому, що визначення мають значення не тільки в академічному світі, а й тому, що вони мають наслідки пізніше й на практиці. Відзначається, що невірне концептуальне уявлення про реінтеграцію впливає на проектування, впровадження, очікування, практику координації, фінансування, моніторинг і, в кінцевому рахунку, також на наше розуміння того, наскільки успішними можуть бути зусилля з реінтеграції.

Отже, процес реінтеграції тимчасово окупованих та анексованих територій України можна розглядати як систему послідовних заходів, які

визначаються та впроваджуються органами публічної влади за підтримки міжнародних організацій і країн-партнерів. Головною метою цих дій є повернення тимчасово окупованих та анексованих територій до правової системи на основі конституційних принципів єдиної суверенітету та територіальної цілісності, гуманітарного об'єднання громадян, що проживають на цих територіях, а також відновлення їхніх прав і свобод.

1.2. Правові аспекти реінтеграції окупованих територій

У Гаазі у 1907 році та у Женеві у 1949 році відбулися важливі конференції, що засвідчили створення бази для регулювання питань окупованих територій. Додатковий протокол I, підписаний Україною та Російською Федерацією у 1977 році, також встановив нормативну основу для цих питань. Правовий режим окупованих територій регулюється міжнародним правом, яке вимагає від окупаційної держави дотримуватися місцевого законодавства.

Протягом девяти років окупації у Криму фіксувалися численні порушення прав людини, такі як зникнення людей, тортури, політично мотивоване переслідування та дискримінація корінних та українських жителів. Ці дії суперечать міжнародним нормам, включаючи Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, та Європейську конвенцію з прав людини. Ці документи гарантують свободу та особисту недоторканність кожній людині, а також право на справедливий суд незалежно від громадянства, статі та релігії.

Однак, країна, що здійснює окупацію, ігнорує зазначені вище міжнародні стандарти. Це відображено у Доповіді про ситуацію з правами людини в Україні, яка була представлена 16 листопада 2019 року і зафіксувала серйозні порушення під час «судових процесів» на тимчасово окупованих територіях. Особливо серйозними виявилися випадки порушення прав на

свободу вираження поглядів, зокрема справа фермера Володимира Балуха, який став жертвою безпідставних обвинувачень, інсинуацій і дискримінації. Додатково можна згадати справи Миколи Шиптура, що опинився у кримській в'язниці на 9 років за проукраїнський мітинг, або ж Сергія Бойчука, українського захисника, якого загарбники ув'язнили на 20 років у колонії суворого режиму. Ці події суперечать нормам міжнародного права, які гарантують свободу й недоторканність особи, свободу думки та справедливий суд. У зв'язку зі зростаючими порушеннями прав людини на окупованих територіях, виникає нагальна необхідність вдосконалення судових та позасудових механізмів захисту. Адже це важливий етап у забезпеченні ефективної захисної стратегії для цивільного населення на окупованих територіях.

Один з унікальних і особливо важливих аспектів у галузі прав людини полягає у гарантуванні верховенства закону та захисті прав людини на тимчасово окупованих територіях України. Незважаючи на те, що ці території перебувають поза контролем України, дії та рішення українських органів влади мають значущий вплив на забезпечення верховенства закону та прав людини в цих областях.

При обговоренні проблеми верховенства права та захисту прав людини на тимчасово окупованих територіях України, великого значення набуває визначення границь цієї проблеми, тобто того, що вважати тимчасово окупованими територіями України. Відповідно до положень Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року, тимчасово окупованою територією визнається:

- 1) суходольна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води цих територій;

- 2) внутрішні морські води і територіальне море навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглий до узбережжя

континентальний шельф України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України згідно з міжнародним правом, Конституцією та законами України;

3) повітряний простір над цими територіями [13].

Перелік окупованих селищ та міст містить Постанова Верховної Ради України від 17 березня 2015 року «Про визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, в яких запроваджується особливий порядок місцевого самоврядування».

Перед ухваленням Верховною Радою України згаданих нормативно-правових актів стосовно окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей, Кабінет Міністрів України ухвалив Розпорядження від 7 листопада «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, та переліку населених пунктів, що розташовані на лінії зіткнення», де у додатку 1 викладено перелік населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження. В Інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 15 квітня 2016 року зазначено, що це Розпорядження Кабінету Міністрів України рекомендується застосовувати судам для визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей як тимчасово окупованих територій України.

На основі аналізу судової практики можна зробити кілька висновків. По-перше, на рівні Закону України тимчасово окупованою територією визнається лише територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. По-друге, визначення окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей як тимчасово окупованих територій здійснено на рівні підзаконних актів України, але з певними недоліками у формулюванні. По-третє, невизначеність статусу окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей призводить до плутанини під час правозастосовної діяльності, особливо у справах, які стосуються цих територій.

Кабінет Міністрів України постійно відстежує стан дотримання прав і свобод громадян на тимчасово окупованих територіях, і після проведення моніторингу оприлюднює та надає відповідну інформацію міжнародним організаціям у сфері захисту прав людини і громадянина. У цей же час вживаються необхідні заходи для покращення ситуації. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини контролює дотримання конституційних прав і свобод на цих територіях, відповідно до встановлених законом процедур і правил (відповідно до пунктів 2.5 і 6 статті 5 Закону України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII).

Голосування громадян України на тимчасово окупованих територіях не організовується та не проводиться під час виборів Президента України, народних депутатів України, а також під час всеукраїнського референдуму. Громадяни України, які проживають на цих територіях, можуть реалізувати своє право голосування шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно зі статтею 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців».

В квітні 2016 року було створено Міністерство з питань (реінтеграції від 11 березня 2020 року) тимчасово окупованих територій України, що утворилося внаслідок злиття Державного агентства з питань відновлення Донбасу і Державної служби з питань АР Крим та Севастополя. Починаючи з 24 лютого 2022 року, одним із ключових завдань Міністерства з питань реінтеграції стало активне гуманітарне реагування на проблеми громадян, які постраждали від конфлікту. Особлива увага приділяється внутрішньо переміщеним особам та жителям прифронтових територій.

1.3 Міжнародний досвід реінтеграції окупованих територій

Військовий конфлікт на Донбасі має декілька унікальних особливостей, які слід враховувати при оцінці зарубіжних моделей реінтеграції та розробці національної стратегії реінтеграції окупованих та визволених територій. Існує

багато причин виникнення конфлікту в Україні. Серед них можна виокремити: анократію Віктора Януковича, повністю підпорядковану Москві, корупцію, непотізм, економічний крах України, соціальну несправедливість. Однак, основна причина пов'язана з активним бажанням України брати участь у західних асоціаційних структурах, таких як Європейський Союз.

Конфлікт між Росією та Україною характеризується рисами нового виміру війни. Третя хвиля війни переважно визначається психологічними та інформаційно-пропагандистськими аспектами, а також діями партизанських сил та операцій, якими керують малі спеціалізовані групи солдатів спеціальних військ.

Суть психологічного аспекту полягає у впливі на противника, захопленні частини території, підтримці етнічних сепаратистів та створенні регіональної опозиції, спрямованої на федералізацію, що призводить до відокремлення окремих територій від держави.

Упродовж тривалого часу Російська Федерація окупує ділянки інших незалежних країн. Після розпаду СРСР вона брала участь у створенні так званих невизнаних та самопроголошених утворень, таких як «Придністровська Молдавська Республіка» (юридично частина Молдови), «Республіка Абхазія» (юридична територія в межах Грузії), «Республіка Південна Осетія» (регіон Цхінвалі в Грузії), «Луганська Народна Республіка» та «Донецька Народна Республіка» (юридичні території України), «Республіка Крим» (також створена на тимчасово окупованій території України).

Держава-агресор використовує ті ж методи, що вона успадкувала від більшовицької Росії та Радянського Союзу, для здобуття більшої території. Вона стверджує, що визволяє, захищає або об'єднує території, але насправді, наслідки завжди однакові - окуповані утворення перестають розвиватися, практично повністю ізолюються від світу та економічно занепадають.

Під час повномасштабного вторгнення до України, Російська Федерація застосовує таку саму стратегію, проводить гібридну війну та маніпулює своїми громадянами інформаційною пропагандою.

Після розпаду Радянського Союзу на території незалежної Молдови з'явилася самопроголошена Придністровська Молдавська Республіка (відома також як Придністров'я), яка стала суперечливим питанням. Збройні конфлікти між сепаратистськими групами та молдовськими військами в 1992 році переросли в Трансністрійську війну.

За версією Росії, однією з причин конфлікту була «мовна проблема», пов'язана з прийняттям закону Республіки Молдова про державну мову, який встановлював молдавську як єдину державну мову. Недостатнє володіння мовою могло призвести до звільнення з посади державного службовця. Варто зазначити, що закон не забороняв вживання російської мови, а лише закріплював молдавську як офіційну мову в Молдові. Проте російськомовне населення відмовилося вчити молдавську та вживати її у громадських сферах, вважаючи це дискримінацією. Однак мешканці Молдови знали російську мову через роки активної русифікації, так само, як і в інших колишніх радянських республіках, де рідну мову пригнічували на користь російської. Переговори про остаточне і всеосяжне врегулювання були заморожені майже на 20 років. Але війна в Україні створила абсолютно новий контекст навколо цього питання.

Існують підозри, що плани Росії щодо півдня України включають створення сухопутного коридору, який би з'єднав його з Придністров'ям. Фактично, невелика відстань регіону від лінії фронту може бути основним фактором, який впливає на позиції сторін у придністровському конфлікті.

Основний формат переговорів щодо Придністров'я відомий як 5+2; Молдова і Придністров'я - сторони конфлікту, Україна, Росія і ОБСЄ - посередники, а США і ЄС - спостерігачі. Протягом тривалого часу вона зосереджувалася на заходах зі зміцнення довіри між правим і лівим берегами Дністра. Обговорювалися такі питання, як визнання придністровських документів про освіту, номерні знаки для придністровських автомобілів і землекористування на спірній території, але не остаточне врегулювання конфлікту.

Восени 2021 року, перед вторгненням в Україну, Росія намагалася відновити діалог щодо статусу Придністров'я, можливо, щоб забезпечити свої інтереси в регіоні або покращити свої позиції в Молдові напередодні так званої «спеціальної військової операції». У той час Росія спробувала «газовий шантаж» Молдови, піднявши ціну на газ і зменшивши потік експорту до Кишинєва, щоб змусити її розпочати переговори щодо Придністров'я. Це призвело до рекордно високої інфляції та масового невдоволення і протестів проти уряду Санду в той час, коли Молдова намагалася впровадити реформи, необхідні для вступу до ЄС. Але Молдова відмовилася обговорювати придністровську проблему в тандемі з питаннями постачання газу.

Потім Росія вторглася в Україну, що унеможливило продовження переговорів в існуючому форматі 5+2, можливо, назавжди. Хоча Москва і Тирасполь, де-факто столиця Придністров'я, все ще намагаються зберегти формат 5+2 і роль Росії в переговорах, президент Володимир Зеленський звільнив спеціального представника України з питань Придністров'я в грудні 2022 року, залишивши посаду вакантною.

Російська сторона діяла в Грузії за тим самим сценарієм. Після розпаду СРСР такі частини колишньої Грузійської РСР, як Абхазія та Південна Осетія, які підтримувала Росія, оголосили свою незалежність. У відповідь на ці дії, уряд Грузії направив війська для збереження цих територій у межах держави. Там їх зустріли збройні сепаратистські групи, а також російські та чеченські найманці. Росія стверджувала, що підтримувала нейтралітет у цьому конфлікті, але її спецслужби надавали допомогу абхазьким сепаратистам у вигляді військ та військового обладнання. Активні бойові дії тривали з 1991 по 1993 рік і завершилися з російським контролем над самопроголошеними державами в межах Грузії.

У 2008 році почалася російсько-грузинська війна. 8 серпня російські війська розпочали інвазію на Грузію, але вже за межами невизнаних республік. Вони називали свої дії «операцією з примусу до миру Грузії». Бойові дії тривали до 12 серпня і завершилися поразкою грузинських військ. Росія

заявила, що її дії були примусовою відповіддю на вбивство російських миротворців та російських громадян, які проживали на території Південної Осетії. Атаки на миротворців з боку Росії не були зафіксовані або підтвержені жодною міжнародною організацією, у тому числі Хельсинським комітетом з прав людини та Незалежною міжнародною місією з вивчення конфлікту в Грузії. Грузино-абхазький конфлікт був заморожений протягом трьох десятиліть. З 2008 року він нагадує вічний стазис. Наразі немає умов для різких і несподіваних змін ситуації в регіоні.

У Грузії зараз існує консенсус: повернення окупованих територій має відбуватися мирним шляхом.

Однак після того, як Азербайджан швидко відновив контроль над Нагірним Карабахом, питання про майбутнє Абхазії та всіх «республік», створених у 1990-х роках на пострадянському просторі, почали виникати все частіше.

Використання міжнародного досвіду є важливою умовою для розробки програм відновлення після конфліктів, включаючи ситуацію в Україні. Проте, відновлення життя в Україні має свої виклики, які відрізняються від подібних проблем у згаданих країнах.

Вирішення цих проблем полягає не лише в фінансових заходах. Необхідно також реінтегрувати окуповані території та їхніх мешканців у політичне, економічне та культурне життя України, що становить серйозний виклик.

Модель федералізації в Боснії є прикладом компромісу для збереження територіальної цілісності держави. Порівнюють Мінський процес, що пропонує створення «особливого порядку місцевого самоврядування» на Донбасі, з Дейтонською угодою, яка завершила багаторічний конфлікт у Боснії і Герцеговині. Однак Мінські домовленості мали деякі ключові елементи, які ослаблювали позицію України, на відміну від Дейтонської угоди.

Відновлення контролю над кордонами України і розгортання миротворчих сил є необхідними для стабільності. Ситуація в Україні зараз гірша, ніж в Боснії і Герцеговині після Дейтонської угоди.

Загалом, збереження територіальної цілісності на межах передвоєнних кордонів та стримування ворожості створюють можливості для діалогу та примирення всередині держави. Крім того, доступ до міжнародних кредитів є необхідним для відновлення постраждалих територій, оскільки кредити були серед складових частин боснійської моделі. З іншого боку, відсутність консенсусу щодо важливих державних рішень, включаючи зовнішню політику, високий рівень втручання з боку зовнішніх гравців у внутрішні процеси, загроза нових сепаратистських рухів та збереження конфлікту є значними перешкодами для національної безпеки та ефективного функціонування держави.

Ще одна модель, якою часто користуються українські експерти, - це хорватська. Якщо боснійська модель ґрунтується на перемовинах про мир та компромісі, то хорватська модель базується на односторонніх діях та використанні сили.

Поточна ситуація в Україні та криза в Хорватії в 1990-х роках мають декілька схожостей. По-перше, обидві країни стикалися з самопроголошеними територіями, де місцева ідентичність не була тісно пов'язана з ідеями хорватської та української державності, сформованої відповідно до європейського цивілізаційного вектора. Більшість населення Сербської Країни прагнула приєднатися до Великої Сербії, і ОРДЛО також прагне стати частиною «Руського миру».

По-друге, уряди Хорватії та України отримували плани мирного врегулювання, розроблені зовнішніми гравцями та спрямовані на запобігання гарячій фазі конфлікту, а не його вирішення. У той же час від Хорватії вимагалось надати широку автономію Сербській Країні. Зараз схожі вимоги пред'являються до України, але варто пам'ятати, що такі уступки не були

прийняті абсолютною більшістю громадян Хорватії в минулому, та більшістю українського народу в даний час.

Однак, існує значна різниця між цими конфліктами, ускладнюючи впровадження хорватської моделі в Україні: військово-політичний потенціал Сербії в 1990-х роках, який підтримував Сербську Країну, не може бути порівняно з військовою силою Росії, яка надає пряму та непряму військову допомогу так званим ДНР/ЛНР. Сербія того часу була інтенсивно залучена до війни в сусідній Боснії та Герцеговині, що відволікало значну частину її ресурсів. Росія одночасно залучена до конфлікту в Донбасі та Сирії, але її присутність у зонах конфлікту забезпечується лише невеликим військовим контингентом. Сербська Країна межувала з Боснією та Герцеговиною, а не з Сербією, що спричинило конфлікт, тоді як так звані ДНР/ЛНР контролюють більше 400 кілометрів українсько-російського кордону, через який постачаються зброя та інші ресурси.

Ось чому складно адаптувати хорватську модель до української реальності. Значні втрати серед військовослужбовців, цивільного населення, масштабне знищення, висока можливість зовнішнього втручання, поразка, політична та економічна дестабілізація, а також загроза міжнародної ізоляції становлять ризики для впровадження хорватської моделі.

Німецька модель залишається найбільш відповідною, хоч і найскладнішою, як варіант для довгострокового врегулювання територіальної проблеми. Вона передбачає повернення відмежованих територій за попередніми воєнними умовами через мирні переговори з участю зовнішніх гравців. Позитивні аспекти цієї моделі означають, що повернення втрачених територій відбувається за допомогою м'якої сили, а не військової сили, що означає, що переваги політичної та економічної системи ініціатора об'єднання визнаються іншою стороною.

Шанси на такий сценарій значно збільшаться, якщо Україна побудує ефективну політичну, економічну та правову модель країни в найближчі роки. Досягнення в цих сферах неодмінно збільшать політичний і економічний

контраст у контрольованих та неконтрольованих територіях. З урахуванням варіативної ідентичності більшості мешканців ОРДЛО процес реформування та модернізації України може значно послабити проросійські погляди та зміцнити проукраїнський настрій серед населення.

Території, які не контролюються, створюють попит на реінтеграцію територій через демаркаційну лінію. Однак, навіть маючи ефективну державу, залишається потреба змінити позицію Російської Федерації, яка ефективно контролює бойовиків та керує ворожнечами. Це потребуватиме багато зусиль та часу, поки Росія, під тиском міжнародних санкцій, економічних дисбалансів, соціальних протестів та напруг, стикається з необхідністю зменшити свій військовий бюджет, що може призвести до військового і політичного вакууму на території, яку контролюють проросійські бойовики в Донбасі. Сильними аспектами німецької моделі є покладання надії на «м'яку силу» замість військових сил, консенсус щодо об'єднання та її орієнтація на населення зі змінною ідентичністю. Така модель дозволяє вирішити цю територіальну проблему на умовах переможця, збільшуючи легітимність політичної еліти та державних інститутів, створюючи сприятливі умови для примирення, миротворення та збільшення впливу держави на міжнародній арені. Однак ця модель значно залежить від позиції зовнішніх гравців та загрози невірних соціально-політичних груп після об'єднання. Збройний конфлікт на Донбасі має кілька унікальних особливостей, які не дозволяють повністю прийняти будь-яку з цих зарубіжних моделей реінтеграції. Існуючий фактор сепаратизму в Україні, на відміну від інших держав, має політичний характер, надихнутий та підтримуваний іншою державою - Російською Федерацією. Демаркаційна лінія з'явилася внаслідок військових дій, а не існування етнічних, релігійних чи ідеологічних факторів. Самопроголошені республіки на території України діють за рахунок фінансової, військової та політичної підтримки Російської Федерації, яка в свою чергу заперечує своє втручання в конфлікт.

Отже, проаналізувавши можливості моделей, ми повинні враховувати наступне:

- боснійська модель, хоч і може зберігати територіальну цілісність в межах передвоєнних кордонів та заощаджувати ресурси, не вирішує проблему сепаратизму, тому збільшує ризик внутрішньої дестабілізації та обмежує важливі державні рішення, інтегруючи невірні групи в українському політичному просторі;
- хорватська модель може призвести до значних втрат серед військовослужбовців, політичної та економічної дестабілізації та міжнародної ізоляції;
- і, нарешті, німецька модель, хоча має багато переваг, потребує багато часу, зусиль (у нашому випадку - величезних) для ефективного розвитку держави, єдиної політичної стратегії та змін у політиці держави-агресора.

Тому Україні потрібна власна модель, яка повинна враховувати національні особливості.

Висновки до розділу 1

Поняття «реінтеграції окупованих територій» в наукових дослідженнях і нормативно-правових актах визначається різноманітно, без чіткої загальноприйнятої дефініції. Термін «реінтеграція» і його співвідношення з «інтеграцією» та «консолідацією» не мають однозначного тлумачення. Окрім того, у зарубіжних дослідженнях термін «реінтеграція» частково досліджується в історичному контексті, а його концептуалізація в політичних дослідженнях є недостатньою.

Важливою є проблема невідповідності визначень реінтеграції, що може впливати на її практичну реалізацію. Через недостатню концептуалізацію у визначеннях реінтеграції, які обмежені соціальною та економічною сферами,

може виникнути відсутність чіткого політичного фреймворку для повернення окупованих територій під юрисдикцію держави.

У випадку, коли визначення реінтеграції виключно обмежені соціальними та економічними аспектами, можливість повернення територій до суверенітету держави може стати проблематичною через відсутність чіткого політичного та правового керівництва. Це також може впливати на сприйняття громадськістю процесу реінтеграції та створювати незрозумілість щодо стратегії та цілей державної політики щодо відновлення суверенітету.

Потреба у більш чіткій та уніфікованій концептуалізації реінтеграції стає важливою для досягнення успішних результатів у проектуванні, впровадженні та моніторингу дій з реінтеграції. Це особливо актуально в контексті сучасних конфліктів та відновлення територіальної цілісності країн, які стикаються з проблемою окупації.

Питання реінтеграції окупованих територій завжди викликала значний інтерес у міжнародному співтоваристві. Важливі конференції в Гаазі (1907) та Женеві (1949) сприяли встановленню бази для регулювання питань, пов'язаних з окупацією, а Додатковий протокол I (1977) надав нормативну основу для правового режиму окупованих територій. Згідно з міжнародним правом, окупаційна держава зобов'язана дотримуватися місцевого законодавства, однак фактичні порушення прав людини на окупованих територіях, таких як Крим, суперечать міжнародним нормам, включаючи визначення, зазначені в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, а також Європейській конвенції з прав людини.

Одним із головних викликів у сфері прав людини на окупованих територіях є необхідність покращення судових та позасудових механізмів захисту. Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні, представлена у 2019 році, свідчить про серйозні порушення під час «судових процесів» на

тимчасово окупованих територіях. Ці порушення стосуються свободи вираження поглядів, особистої недоторканності та справедливого суду.

Гарантування верховенства закону та захисту прав людини на тимчасово окупованих територіях України вимагає визначення їх меж, як це визначено Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року. Незважаючи на те, що ці території перебувають поза контролем України, українські органи влади впливають на забезпечення верховенства закону та прав людини в цих областях.

Для досягнення ефективної захисної стратегії для цивільного населення на окупованих територіях, важливо зосередитися на удосконаленні механізмів захисту прав людини та на дотриманні міжнародних норм та документів, що гарантують права та свободи громадян.

Також, військовий конфлікт на Донбасі в Україні включає в себе унікальні особливості, які вимагають спеціалізованого підходу до реінтеграції та розробки стратегії урегулювання ситуації на окупованих та визволених територіях. Однак конфлікт між Росією та Україною характеризується новими аспектами війни, такими як психологічні та інформаційно-пропагандистські методи, а також дії партизанських сил та спеціальних військових груп.

Спроби Росії окупувати та анексувати частини інших незалежних країн, таких як Молдова та Україна, відображають небезпеку і загрозу для суверенітету та територіальної цілісності сусідніх держав. Використання гібридної війни, інформаційної пропаганди та газового шантажу стали частими методами впливу Росії на ситуацію в регіоні.

Щодо ситуації в Придністров'ї, конфлікт між Молдовою та Придністров'ям має довгу історію і знайшов новий контекст через воєнні дії в Україні. Втручання Росії та її намагання вирішити цю проблему на своїх умовах створюють значні виклики для збереження миру та стабільності в регіоні.

Конфлікт між Грузією та Абхазією, а також Південною Осетією, виник у контексті розпаду СРСР і продовжує впливати на регіон. Російське втручання у справи обох конфліктних зон викликало значні зміни у геополітичному ландшафті. Незважаючи на намагання з боку міжнародної спільноти знайти мирне вирішення, ситуація залишається складною і конфліктогенною.

На прикладі Грузії та інших пострадянських держав, які стикалися з подібними викликами, можна зробити висновок про необхідність використання міжнародного досвіду для розробки ефективних стратегій відновлення та збереження миру. Згодом розгляд інших моделей, таких як федералізація в Боснії та Хорватії, може допомогти знайти баланс між збереженням територіальної цілісності та врахуванням специфіки культурних та етнічних відмінностей. Однак, слід уникати повторення помилок минулого, особливо в контексті сучасної силової ролі Росії у подібних конфліктах.

Висновок підкреслює необхідність в розробці специфічної стратегії для України, яка ураховує особливості внутрішньої та зовнішньої політики, а також унікальні аспекти конфлікту на Донбасі. Результати аналізу різних зарубіжних моделей вказують на необхідність врахування комплексного підходу до проблеми, що передбачає ефективне поєднання політичних, економічних, правових, та соціокультурних змін. Такий підхід дозволить урегулювати конфлікт та забезпечити мирний процес відновлення та розвитку в країні. Порівняння різних міжнародних моделей конфліктного врегулювання, таких як боснійська, хорватська та німецька, допомагає зрозуміти ключові аспекти вирішення сепаратистських конфліктів та визначити варіанти їх застосування в умовах сучасної України.

На тлі внутрішніх та зовнішніх викликів, з якими стикається країна, важливо здійснювати комплексний підхід до врегулювання конфлікту, що враховуватиме національні особливості та забезпечить стійкий мир та стабільність в регіоні.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ТА МЕХАНІЗМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

2.1. Геополітичний аналіз сучасного стану окупованих територій України

Агресія Росії проти України у 2022 році, що є грубим порушенням міжнародного права та основних принципів міжнародного порядку, стала найбільш серйозним випробуванням для Європи з часів 1945 року. Це яскравий і безжалісний прояв російського ревізйонізму у його найчистішому вигляді і має всі ознаки злочину агресії згідно з міжнародним кримінальним правом, оскільки воно порушує основоположні принципи Статуту Організації Об'єднаних Націй. [14]

Україна та Росія мають спільну історію складних взаємин, геополітичного протистояння та історичного і культурного протистояння.[15] На демографічному рівні обидві країни мають коріння в слов'янських етнічних групах - хоча з різними історичними траєкторіями в *longue durée* [16] - і обидві були членами Радянського Союзу, що розпався в 1991 році.

У наступні роки Україна стала політично поділеною у все більш поляризованому середовищі між прозахідною та проросійською геополітичними орієнтаціями, які на політичному рівні виявилися конкурентними силами та кандидатами. Вирішальна перемога прозахідних політичних сил у 2014 році на Євромайдані та спроба України наблизитися до ЄС, а також загальна геополітична ситуація того періоду переконали російських чиновників у необхідності посилити свою агресію і ревізйонізм проти України, щоб зберегти те, що, на їхню думку, входить до спектру їх національних інтересів.[17]

Війна в Україні має далекосяжні наслідки, змінюючи не лише безпеку архітектури в Європі, але також впливає на геополітику майже в усьому світі.

Росія, поступово стаючи в'язнем своїх географічних обмежень та ідеологічних фіксацій, знаходиться на кількох фронтах з західними державами, що ще більше погіршує її геостратегічне положення та провокує вступ до НАТО двох колишніх позаблокових країн Північної Європи, Фінляндії та Швеції.

Вторгнення Росії в Україну наочно продемонструвало, що ризик великої війни в Європі не минув. Навіть досить добре підготовлені збройні сили, як у випадку з Україною, не здатні підтримувати успішну оборону без істотної підтримки з боку США та інших країн НАТО. У зв'язку з цим, Швеція та Фінляндія вирішили подати заявку на членство в НАТО, й вони ймовірно будуть прийняті незабаром. Це кардинально змінить геостратегічну ситуацію в Північній Європі і зробить будь-яку російську агресію проти НАТО набагато ризикованішою.

Після приєднання двох центральних скандинавських держав Росія може відчувати значні обмеження. Членство Фінляндії у НАТО з її довгим кордоном з Росією надасть стратегічної глибини для можливого просування у глиб Росії та послабить її стратегічне стримування. Це, в свою чергу, змусить Росію розгорнути значну кількість військ для захисту свого флангу, при цьому витрачаючи значні ресурси, які не можна буде використовувати в інших регіонах.

Росія вважає пропозицію про членство України в Європейському Союзі та/або НАТО дуже небезпечною загрозою своїм власним важливим інтересам у сфері безпеки та економіки. Таке членство означало б не лише те, що значна кількість росіян були б повністю відокремлені від безпосереднього впливу Росії - або, як бачило б це Москва, залишилися без захисту, а також те, що економіка Донбасу була б відірвана від Росії та Євразійського економічного союзу. Якщо економіка Східної України з часом розвиватиметься позитивно за допомогою значних європейських та американських інвестицій, це може мати ефект доміно в Білорусі та підривати вірогідність режиму в самій Росії.

З іншого боку, слід запитати, чи буде НАТО дійсно готовим прийняти країну, яка перебуває в конфлікті з Росією, великою ядерною державою. У цьому контексті не слід забувати, що Європейський Союз також має статтю про взаємну оборону. Стаття 42 (7) Лісабонського договору 2009 року говорить: «Якщо держава-член є жертвою збройної агресії на її території, інші держави-члени мають стосовно неї обов'язок допомоги і підтримки всіма засобами у своєму розпорядженні відповідно до статті 51 Уставу Організації Об'єднаних Націй».[18] Крім того, незалежно від різних заяв Урсули фон дер Ляйен, Президента Європейської Комісії, щодо «швидкого шляху» [19] до членства України в ЄС або явної підтримки кандидатури України в ЄС, запропонованої лідерами Німеччини, Франції та Італії 16 червня, дуже мало ймовірно, що Київ зможе виконати критерії для приєднання до ЄС найближчим часом. Маючи на увазі багатьох інших кандидатів на приєднання, ЄС мав би дуже ретельно дотримуватися цих критеріїв. Президент Франції Емманюель Макрон вже заявив у своєму виступі перед Європейським парламентом у Страсбурзі, що Україні знадобиться десятиліття, щоб бути прийнятою в Європейський Союз. [20]

Більшість країн Близького Сходу та Північної Африки підтримують американську та європейську політику щодо України вкрай незначним способом. Саудівська Аравія та ОАЕ вклали великі інвестиції в Росію і втрачають багато грошей через санкції. До цього часу запити США до Саудівської Аравії про значне збільшення видобутку нафти для зниження глобальних цін на нафту були кілька разів відхилені. Король Саудівської Аравії Салман бін Абдель-Азіз і Коронний принц Мухаммед бін Салман навіть були серед тих, хто привітав Президента Росії Путіна з нагоди річниці Дня Перемоги, що вшановує кінець Другої світової війни. Іран все одно вважає Росію дружньою країною. Алжир здійснює більшість своєї військової закупівлі у Росії. Багато арабських держав насправді не бачать відмінності між кризою в Сирії та Україні і питають, чому вони мають більше турбуватися про Україну. Росія має значний вплив в Африці, де значно

збільшила фінансові інвестиції протягом останніх років. Крім того, вона надає військову допомогу, включаючи найманців «Вагнера», все це без запитань про демократію та права людини. Кілька країн мають дуже хороші відносини з Росією і не бажають ризикувати ними через війну в Україні.

У 2019 році в Сочі було проведено перший Російсько-Африканський саміт та економічний форум за співголовування Президента Росії Путіна та Президента Єгипту Абделя Фаттаха Аль-Сісі. Всього в ньому взяли участь 43 глави держав або урядів. [21] Підвищення цін на нафту та криза харчових продуктів особливо впливають на бідні африканські країни, але також на відносно багаті держави, такі як Єгипет та Лівія. Багато з них не можуть ефективно справлятися з підвищенням цін. Президент Сьєрра-Леоне Джуліус Маада недавно сказав: "Ми не маємо справ з війною в Україні, але наші люди тут страждають". [22] Президент Південної Африки Сіріл Рамапоза навіть сказав: «Війна могла б бути уникнена, якби НАТО послухало попереджень серед своїх власних лідерів та посадовців протягом років, що його східне розширення призведе до більшої, а не меншої, нестабільності в регіоні».[23] 17 африканських держав (із 54) утрималися від голосування проти Росії на загальній асамблеї ООН. Еритрея приєдналася до Росії, Білорусі, Сирії та Північної Кореї і проголосувала проти резолюції. [24]

Китай до цього часу прийняв обережну позицію на підтримку Росії. У першій фазі війни Китай навіть не вживав термін «вторгнення», закликаючи всі сторони в Україні вести себе відповідально і зберігати стриманість. [25] Китайські посадовці неявно посилялися на важливість суверенітету, незалежності та територіальної цілісності будь-якої країни. Підтримуючи Росію опосередковано, Китай закликав США поважати та вирішувати вимоги Росії щодо гарантій безпеки. На дипломатичному рівні Китай здається підтримує Росію, але на практиці він зробив мало, щоб допомогти Росії проти суворих фінансових санкцій, які підірвали потенціал російської економіки. За політичними заявами ховається економічна реальність. Великі китайські компанії відходять від російських ринків, адаптуючись до санкцій США. [26]

На стратегічному рівні Китай не бажає підірвати перспективи свого великого проекту «Шовковий шлях», який об'єднує Євразію. Якщо війна в Україні триватиме достатньо довго, Китай почне активніше підтримувати дипломатичне вирішення та втрутитися, щоб допомогти російській економіці тільки тоді, коли вона дійсно ослабне після продовження санкцій. Росія прийняла своє друге місце поряд з зростаючим впливом Китаю в тій мірі, в якій це не втручається в її амбіції проектування влади на геополітичне ядро промислової Європи.

Індія вважає Росію важливим торговим партнером та провідним постачальником зброї. Близько 450 винищувачів (Su-30MKI, MiG-29 UPG та MiG-21 Bison), численні системи ППО, багато підводних човнів, есмінців та фрегатів походять з Росії. Більш як 3000 основних бойових танків Т-72 Аджая та Т-90S, а також 2500 піхотних бойових машин BMP-2 Сарат є основою індійської армії. Існує тісна співпраця у сфері енергетичних проектів, включаючи ядерні електростанції. Індія опинилася в складному безпековому середовищі, зіткнення з Пакистаном та Китаєм. Вона не застосовує санкції і не має наміру робити це у майбутньому. Для Нью-Делі очевидно, що якщо вони розривають з Росією, це може підірвати безпеку Індії. Навіть існує «Декларація про стратегічне партнерство між Індією та Росією», яка була підписана під час візиту Президента Росії Путіна в Індію в 2000 році.[27] З усіма цими обмеженнями ефективних економічних санкцій проти Росії, очевидно, що потрібен якийсь вид «обхідного шляху», щоб зробити їх ефективними, не завдаючи занадто багато шкоди європейській економіці та ключовим партнерам.

На економічному рівні російське вторгнення виявляється катастрофічним для експорту газу та нафти, як паровий двигун слабкої економіки Росії. Росія втрачає свого найважливішого клієнта, ЄС, який планує досягти енергетичної незалежності від Росії до 2030 року. Щоб компенсувати майбутню повну втрату ринку ЄС, російські власті розглядають обернення до азійських ринків. Проект перенаправлення

експорту до Азії навіть на середньостроковій перспективі не є реальним для Росії. У Росії немає ані наявного капіталу, ані технологій, щоб досягти цього стратегічного технологічного зміщення вчасно, щоб ефективно шантажувати ЄС. Відходи від основних енергетичних і нафтових компаній з російського ринку рівнозначні серйозному технологічному удару, що призведе до втрати десятиліть, особливо щодо видобутку нафти. ЄС також розглядає можливість націлювання на світову торгівлю російською нафтою шляхом накладання санкцій на судноплавство. [28] Виробництво газу не так легко піддається впливу західних санкцій, але російські технічні пріоритети в цьому питанні тепер виявляються помилковими. Стратегія російського газу спрямовувалася на транспортування через дорогі газопроводи (Північний потік, Північний потік 2 [скасований], Синій потік, Ямал-Європа, ТуркСтрім), а не на технологію рідкого природного газу (LNG) з використанням судноплавства. В цілому західні санкції підривають можливості Росії продовжувати своє енергетичне виробництво.

Великі відстані у серцевині Євразії ускладнюють переорієнтацію експорту газу та нафти на Китай або Індію щонайменше. Нарешті, Китай не зобов'язує себе до перевеликої залежності від російського газу та нафти, оскільки він має свої власні інтереси, які не передбачають переважної залежності від російської енергії, але диверсифікацію постачання енергії.

Отже, 2022 рік був свідком російського вторгнення в Україну, що є чітким і насильницьким проявом російського ревізйонізму у його найчистішій формі. На геополітичному рівні це також спроба режиму Путіна здобути вигоди, які б у довгостроковій перспективі були неможливі через зменшення відносної потужності, економічного потенціалу та впливу Росії в більш широкій євразійській геополітичній рамці. Росія намагається створити сприятливі умови безпеки на десятиліття вперед. Фактично, Росія намагається заморозити час, оскільки, усвідомивши це, вона орієнтуватиме свою економіку від Європи, все більше фокусуючись на ринках та партнерах в Азії та Африці. Не слід забувати, що переважна більшість світового

населення з 7,9 мільярдів проживає в Азії (4,7 мільярда) та Африці (1,4 мільярда), і, як пояснювалося раніше, більшість цих країн не підтримують заходів санкцій проти Росії, проведених західними країнами. Це, безперечно, займе деякий час, але в кінцевому підсумку така нова орієнтація російської економіки може дуже добре спрацювати. Внаслідок цього утримання Росії, надмічної держави у ядерній, енергетичній та сировинній сферах, буде дуже складним завданням.

2.2. Інституціональні механізми реінтеграції окупованих територій України.

Відновлення державного суверенітету тимчасово окупованих територій передбачає використання комплексного підходу, який включає як військові дії, так і дипломатичні зусилля з участю міжнародного співтовариства. Для цього також необхідно застосовувати організаційно-правові інструменти, які допоможуть після звільнення територій та відновлення територіальної цілісності забезпечити ефективну реінтеграцію.

З метою ефективної реінтеграції тимчасово окупованих територій, важливими є нормативна та інституціонально-функціональна складові. Нормативна складова передбачає розробку та впровадження правових норм, що регулюють процес відновлення державного контролю та суверенітету на окупованих територіях. Це включає прийняття відповідних законодавчих актів, які визначають правовий статус та механізми повернення влади.

Інституціонально-функціональна складова включає створення ефективної системи управління на звільнених територіях, в тому числі організацію влади, яка буде відповідальною за координацію та здійснення державної політики з реінтеграції. Важливо створити механізми взаємодії між різними органами влади, а також забезпечити планування і контроль за виконанням заходів з відновлення державного суверенітету.

Нормативно-правова складова як інструмент реінтеграції тимчасово окупованих територій є сукупністю правових норм, що повинні визначати юридичний статус раніше окупованих територій, основи державної політики стосовно їх деокупації та повернення до складу країни. Підзаконні акти, у свою чергу, деталізують функції органів влади, правоохоронних структур, та органів місцевого самоврядування щодо виконання заходів державної політики щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Необхідними етапами в цьому процесі є розробка нормативно-правової бази для статусу осіб, які перебували на окупованих територіях, впровадження механізму повернення переселенців, а також ефективної політики зайнятості та створення нових робочих місць.

Щодо інституціональних заходів, важливим є створення ефективної вертикалі влади та управління на звільнених територіях, а також чіткий розподіл відповідальності та повноважень між відповідними органами. Надінституційний орган, відповідальний за координацію державного управління та діяльності органів публічної влади на звільнених територіях, також грає важливу роль.

Для забезпечення ефективної координації дій, пов'язаних з деокупацією, реінтеграцією та відновленням територіальної цілісності, Україна створила Консультативну раду з питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя як консультативно-дорадчий орган при Президентові. Повноваження у цій сфері також надаються Міністерству з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, але й інші органи державного управління також мають активно брати участь у реалізації державної політики.

Поточна ситуація з реінтеграцією певних районів Донецької та Луганської областей та Криму вимагає рішучих та конкретних дій. Важливим кроком в напрямку реінтеграції Криму було прийняття в березні 2021 року Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території

Автономної Республіки Крим та міста Севастополя за допомогою Указу Президента № 117/2021. Наступним важливим кроком має стати розробка Кабінетом Міністрів плану заходів для впровадження цієї Стратегії.

Перехідна справедливість, яка була згадана в Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Криму, є важливим елементом процесу миробудівництва. Вона складається з ряду ключових компонентів, таких як розслідування злочинів, підтримка ініціатив щодо правди, надання компенсацій, інституційні реформи та проведення національних консультацій та діалогу.

У 2020 році робоча група з реінтеграції тимчасово окупованих територій Комісії з правової реформи при Президентові України розробила проект Концепції перехідної справедливості, який досі чекає схвалення. У Концепції визначено чотири елементи: здійснення права на знання правди про хід конфлікту; інституційні реформи як гарантія неповторення збройного конфлікту; заходи щодо компенсації жертв збройного конфлікту; притягнення до відповідальності тих, хто вчинив найважливіші злочини (Рада національної безпеки і оборони України, 2020).

Кілька установ розслідують злочини, пов'язані з збройним конфліктом у межах своєї компетенції: Прокуратура України (у лютому 2020 року було створено Відділ нагляду за кримінальними провадженнями за злочини, скоєні в умовах збройного конфлікту), обласні прокуратури Донецької та Луганської областей, Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, Служба безпеки України та кілька підрозділів Міністерства внутрішніх справ. Згідно з юридичними експертами, «таке розподіл не дозволяє сформувати всебічне уявлення про російську агресію». [30] У Прокуратурі України використовуються як національні, так і міжнародні механізми для притягнення винних до відповідальності. Міжнародні механізми, насамперед, включають звернення до Міжнародного кримінального суду.

Щодо національних механізмів, прогалини в законодавстві обмежують можливість розслідування злочинів, пов'язаних з збройним конфліктом.

Перехідні правосуддя та погляди на роззброєння та демобілізацію підкреслюють, що таке законодавство повинно дозволяти встановлення відповідальності та розслідування будь-яких злочинів, які можливо були скоєні всіма сторонами збройного конфлікту, включаючи членів Збройних сил України. Слід згадати про «Правки Лозового», які набули чинності 15 березня 2018 року та стосуються обмеження термінів попереднього слідства, а також можливості розширення статті Кримінального кодексу щодо державної зради навіть на тих, хто не скоїв важкі злочини, що використовується як інструмент антиукраїнської пропаганди.

Принципові зміни, внесені Законом Лозового, включають зміни в процедурі призначення суддів, впровадження електронної системи судочинства, зміни у процедурах дисциплінарної відповідальності суддів, створення Вищого антикорупційного суду та багато іншого. Ці зміни спрямовані на зміцнення незалежності судової системи та підвищення довіри до неї серед громадян України.

Для створення правової бази, яка регулюватиме відповідальність осіб за скоєння різних дій у тимчасово окупованих територіях, у Верховній Раді були внесені чотири законопроекти щодо так званого коллабораціонізму (№ 2549, 5135, 5143, 5144). Такі дії народних депутатів здаються недослідженими, враховуючи заяви глави Міністерства реінтеграції щодо необхідності відкидання терміну «коллабораціонізм», оскільки він «має дуже суперечливе значення і негативну конотацію для всіх; дії звичайних людей та заручників можуть потрапити під коллаборацію». [31] Законопроекти також отримали негативну оцінку від відповідних громадських, правозахисних та діалогових організацій. З одного боку, ця ситуація демонструє публічний та політичний попит на вирішення питань перехідної справедливості. З іншого боку, вона показує, що деякі політичні еліти не розуміють критичної мети перехідної справедливості, яка полягає в посиленні довіри громадськості з обох сторін та досягненні довгострокового миру. Для досягнення цих цілей народні депутати, відповідні міністерства та громадські організації повинні

співпрацювати з метою прийняття законодавства, яке визначатиме позицію України щодо того, хто є заручником ситуації на тимчасово окупованих територіях, та хто несе відповідальність за свої дії. Крім того, важливо підготувати закон, який визначатиме статус військових злочинців.

Одним з найбільш обговорюваних аспектів перехідної справедливості є питання амністії. Дослідження Школи політичного аналізу при НаУКМА з січня 2021 року свідчить про те, що 35,9% опитаних погодилися, що амністія має бути застосована до осіб, які вчинили незначні кримінальні правопорушення. [32] Зазначається, що амністія не може бути надана тим, хто вчинив воєнні злочини або порушення міжнародного гуманітарного права, що становить фундаментальний принцип в проекті Концепції перехідної справедливості робочої групи під Президентом України та в проекті закону «Про державну політику перехідного періоду».

Це вказує на важливість встановлення меж для амністії, забезпечуючи, що вона не застосовується до осіб, які вчинили серйозні злочини, особливо ті, які порушують міжнародні норми гуманітарного права. Цей підхід сприяє забезпеченню справедливості та дотриманню міжнародних стандартів прав людини. Також виключення з амністії іноземців та осіб без громадянства, які вчинили кримінальні правопорушення, відображає обов'язок країни дотримуватися принципів міжнародного права і взаємодіяти з іншими державами на основі взаємоповаги та правового порядку.

Необхідні кроки щодо деокупації та подальшої реінтеграції тимчасово окупованих територій, зокрема в контексті перехідної юстиції, включають ефективні інституційні реформи та зміцнення правової держави в Україні.

Інституційні реформи в контексті перехідної юстиції перш за все стосуються сектору безпеки та судової системи. Основною метою цих реформ є створення інституційного середовища, в якому правоохоронні органи та судова система будуть достойними довіри всіх сторін після завершення конфлікту. Окрім нових викликів, остання повинна виконувати

свої старі "постійні" завдання: гарантувати права та свободи людини, забезпечувати правосуддя та порядок.

Реформи судової системи, поліції та Служби безпеки (СБУ) в Україні були розпочаті, але досі не досягли своїх цілей. Наприклад, Службі безпеки України, роль якої в контексті гібридної війни критична, все ще потрібно позбутися неправомірних функцій і перетворити її на строго контррозвідувальний орган.

Ключовою частиною інституційної складової перехідної справедливості є питання люстрації. Стаття 24 проекту закону «Про державну політику перехідного періоду» відображає візію Міністерства реінтеграції щодо цього питання. Зокрема, в ній зазначається, що «особи, які забезпечували засоби до існування тимчасово окупованих територій під час адміністрації Російської Федерації і не завдали шкоди життю та здоров'ю громадян, не підлягають люстрації». Проект Концепції перехідної справедливості, розроблений робочою групою під керівництвом Президента Антона Кориневича, також передбачає люстрацію осіб, які займали високі посади в адміністраціях окупаційних влад або організували сепаратистські референдуми.

Є ще деякі інші питання, які не пов'язані безпосередньо з перехідною справедливістю, але безпосередньо впливають на поточні та майбутні політики реінтеграції. Наприклад, для ефективної реінтеграції тимчасово окупованих територій після їх повернення, Україна вже повинна наполегливо працювати над завершенням реформи децентралізації. Це дозволить поширити позитивний досвід на повернені території та створити позитивні очікування мешканців ТОТ (Тимчасово окупованих територій) щодо майбутнього їхніх територіальних громад після деокупації.

Встановлення автономії кримських татар залишається важливою проблемою. Питання майбутнього статусу Криму в межах України та можливого створення автономії кримських татар та її можливі рамки та особливості повинні бути предметом глибокого обговорення в українському

суспільстві та політиці. Це потребує уважного аналізу всіх позицій зацікавлених сторін, забезпечуючи при цьому стійкість державних інституцій України та її довгострокові інтереси.

Широка участь громадянського суспільства також є необхідним кроком у розробці політики та законів, пов'язаних з реінтеграцією тимчасово окупованих територій. Протягом років окупації НПО систематично піднімали різні питання, що стосуються політики реінтеграції та потреби захисту прав і свобод українців у окупованому Криму та на Донбасі. Відповідні громадські організації мають ідеї, які допоможуть представникам міністерств розробити якісні політики для реінтеграції тимчасово окупованих територій. Включення громадянського суспільства також є необхідним для розробки плану дій щодо впровадження Стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також для розробки Стратегії реінтеграції КАДЛР. Прикладом такої співпраці з громадянським суспільством є проект закону «Про державну політику перехідного періоду», розроблений Міністерством реінтеграції.

Повноцінна реінтеграція тимчасово окупованих територій неможлива без ефективного функціонування системи органів державної влади та місцевого самоврядування, які відповідають за соціально-економічну сферу, охорону здоров'я, соціальний захист, та освіту. Серед ключових завдань після повернення територіальної цілісності країни є відновлення економіки, реконструкція територій, забезпечення соціального захисту населення, і створення нових робочих місць.

Актуальним є запропонований Міністерством освіти та науки України алгоритм першочергових дій для органів місцевого самоврядування та освітян з метою відновлення освітнього процесу на звільнених територіях. Серед пріоритетних заходів - створення безпечного навчального середовища в умовах воєнного стану, проведення інвентаризації потреб учнів та освітніх закладів, та забезпечення контролю за якістю виконання цих заходів.

Безумовно, значний внесок у відновлення інфраструктури та соціальних об'єктів має забезпечити держава та місцеві органи влади, враховуючи потреби конкретних громад. Контроль за фінансуванням і якістю робіт також має бути здійснений з максимальною прозорістю та відкритістю, можливо, залучаючи міжнародних аудиторів для забезпечення незалежності та об'єктивності.

У цілому, процес реінтеграції тимчасово окупованих територій вимагає комплексного підходу, який передбачає співробітництво різних рівнів державної влади, органів безпеки та оборони, з орієнтацією на відновлення правопорядку та нормальних умов життя для всіх громадян. Такий процес вимагає ретельного планування, ресурсів та прозорих механізмів управління, які сприятимуть ефективному виконанню завдань реінтеграції.

Ефективна реінтеграція тимчасово окупованих територій вимагає системного підходу та активної співпраці між державними органами влади, місцевим самоврядуванням та громадськістю. Після повернення територіальної цілісності країни, важливо пріоритетно зосередитися на відновленні економіки, інфраструктури та соціальних послуг для мешканців цих територій. Важливо розробити та впровадити ефективні механізми контролю за фінансуванням та відновлювальними заходами, забезпечуючи максимальну прозорість та відповідальність. Разом з тим, реінтеграція повинна ґрунтуватися на міжнародних стандартах та правах людини, забезпечуючи справедливість та права всіх громадян. Це вимагає великих зусиль та координації з боку усіх сторін, але при належній організації та співпраці, ці завдання можуть бути успішно виконані з метою відновлення нормальних умов життя для всіх громадян.

2.3. Аналіз економічного потенціалу окупованих територій України та можливостей для їх відновлення

Суть питання щодо економічної компенсації за збитки, завдані російськими окупаційними силами, актуальна на міжнародній арені, оскільки вона безпосередньо передбачає міжнародний тиск на Росію з боку інших країн. У цьому контексті важливо інсистування України на притягненні до відповідальності конкретних осіб як злочинців, так і Росії як країни-агресора. Така притягнення до відповідальності також передбачає оцінку збитків, які зазнала Україна в результаті спроби анексії Криму та війни на Донбасі. Вони включають в себе різні типи збитків, зокрема фіскальні, пов'язані з нестачею податків та інших надходжень до державного бюджету України. Згідно з даними Національного інституту стратегічних досліджень, фактичні втрати податкових надходжень консолідованого бюджету внаслідок гібридної війни Російської Федерації в 2014-2018 роках становили 666,8 млрд гривень.[43] Також важко оцінити збитки в деяких районах Донецької та Луганської областей через те, що перші оцінки, опубліковані після початку війни, узагальнювали, що «підприємства в регіоні виробляли 15% ВВП на рік» або «Луганська та Донецька області склали чверть українських експортів (17 млрд доларів США на рік)».

Місцеві та зарубіжні експерти намагалися оцінити загальну вартість окупації Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей для України, або принаймні конкретні втрати в деяких областях з 2014 року. Використовувалися різні методологічні підходи, які відрізняються переважно показниками гіпотетичного розвитку України в умовах відсутності окупації. Ці показники оцінки порівнюються з фактичними. Тому оцінки втрат суттєво відрізняються.

Оцінка збитків, заподіяних окупацією Криму, зазвичай виявляється набагато прямолінійнішою. Вже наприкінці квітня 2014 року Міністерство юстиції оголосило, що збитки України оцінюються в 950 мільярдів гривень

(84 мільярди доларів США за обмінним курсом на той час). Міжвідомча робоча група з завдань збитків при Міністерстві юстиції переглянула оцінку й підвищила її до 1,2 трильйона гривень (106 мільярдів доларів США). [33]

Результати дослідження Атлантичної ради, опубліковані у 2018 році, були значно помірнішими. Атлантична рада оцінює, що Україна втратила близько 100 мільярдів доларів через російську агресію взагалі, як у Криму, так і на сході країни. [34]

У 2021 році Центр економічної стратегії опублікував більш всебічну оцінку збитків, заподіяних окупацією українських територій, яка становить 135 мільярдів доларів США. Найбільші компоненти цієї суми — мінеральні ресурси (52,3 мільярда доларів), житлова нерухомість (42,8 мільярда доларів) та активи приватних підприємств (18,5 мільярда доларів). Ці три пункти становлять 84% від загальних втрат. [35] Ці дані не враховують втрати користі, тобто економічні потоки, які українська економіка не отримувала в наступні роки через тимчасову окупацію Криму.

Експертні оцінки втрат від російської гібридної агресії в Донецькій та Луганській областях є значно більш різноманітними.

Зокрема, Німецький інститут економічних досліджень (Берлін) оцінює втрати ВВП на душу населення України на 15,1% щороку протягом 2013-2017 років. Розрахунок здійснюється шляхом екстраполяції взаємозв'язків показників, встановлених на основі багатофакторного аналізу 1995-2012 років, і порівняння даних з кількома аналогічними країнами. [36]

Центр економічної стратегії (Київ) встановлює мінімальну оцінку втрат Донецької та Луганської областей через гібридну агресію, яка становить 51 мільярд доларів у 2014-2018 роках, або 13,5 мільярда доларів лише у 2018 році. [37] Експерти припускають, що за відсутності агресії річний приріст ВРП Донецької та Луганської областей був би в середньому таким самим, як у інших регіонах України. Таким чином, протягом усього періоду 2014-2018 років регіон втратив близько 10% ВВП, виробленого Україною в цілому.

Дослідження Центру економічних та бізнес-досліджень (Великобританія) [38] враховує загальні втрати української економіки в 2014-2020 роках. Фактичні цифри порівнюються з прогнозом Центру, зробленим до кризи (річний зріст на 1,4% у 2013-2017 роках) і скоригованим у 2018-2019 роках (до 2% річного зростання) та у 2020 році через вплив кризи COVID-19 (мінус 4% річного зростання). Перерахунок показників в гривнях у долари США був здійснений за курсом 2021 року.

Річні втрати ВВП становили 280 мільярдів доларів США за цінами 2021 року, або 19,9% ВВП (40 мільярдів доларів США) щорічно. Зокрема, втрати у розмірі 8,3 мільярда доларів США приписуються незаконній анексії Криму щороку, а 14,6 мільярда доларів США — окупації Донецької та Луганської областей. Ще 17 мільярдів доларів США втрат ВВП щороку пов'язані з загальними втратами у експорті та інвестиціях.

Оцінений загальний показник зростання ВВП застосовується до окремих компонентів ВВП. Цим методом оцінюється щорічна втрата експорту в розмірі 20,3 мільярда доларів США, або 162 мільярда у 2013-2020 роках (14,9 мільярда доларів США на рік у песимістичному сценарії); втрати валових основних капітальних вкладень у розмірі 10,3 мільярда доларів США (7,3 мільярда доларів у песимістичному сценарії).

Віденський інститут міжнародних економічних досліджень зосередився на оцінці приблизної вартості відбудови Донбасу, що може вважатися дзеркальним відображенням завданих збитків. Згідно з оцінками, зробленими в 2020 році, вартість відновлення становила 21,7 мільярда доларів США. У той же час відновлення фізичного капіталу вимагало 9,5 мільярда доларів США (44%), витрати на людський капітал становили 8,6 мільярда доларів США (40%), а зменшення загроз довкіллю — 3,6 мільярда доларів США (16%). [39]

Кожна з вищезазначених оцінок не є бездоганною через початкові припущення. Зазвичай одноразова втрата потужності оцінювалася протягом 2014-2015 років з урахуванням впливу тимчасової окупації частини території

України. Де це було можливо, брався до уваги також вплив припинення руху товарів через лінію зіткнення у 2017 році, хоча важко окремо виділити його вплив.

Для визначення обсягу збитків було проведено порівняння з попереднім кризовим 2013 роком. Іншими словами, автори виходили з припущення, що в наступні роки рівень певного показника не змінювався в реальних термінах, що давало підстави, з великою ймовірністю, надати найнижчу можливу оцінку збитків. Використання цін рівня 2013 року для визначення реальних змін є доцільним, оскільки цей рік є базовим для вимірювання кризового зниження показників.

Застосування такого помірно нейтрального припущення має сенс, враховуючи, що динаміка економічних і соціальних процесів в 2014-2021 роках була визначена не тільки впливом російської агресії, але й системною кризою 2013-2014 років, яка, як доведено, була переважно внутрішньою за своєю природою. [40] Тому не можна вважати обґрунтованим припущення, що відсутність оціненого фактора (російська агресія) призведе до розвитку подій як продовження попереднього кризового тренду чи відповідно до прогнозів, зроблених у попередній кризовий період.

У 2013 році платники в Автономній Республіці Крим та місті Севастополь сплатили до консолідованого бюджету 11,7 мільярда гривень, який контролював ДФС, зокрема 9,4 мільярда гривень у вигляді податкових платежів та 2,3 мільярда гривень у вигляді митних платежів. Доходи від єдиного соціального внеску становили 8,1 мільярда гривень. У січні-квітні 2014 року консолідований бюджет отримав 1,9 мільярда гривень, а єдиний соціальний внесок становив 1,5 мільярда гривень. Починаючи з травня 2014 року, надходження припинилися. Закон України «Про створення вільної економічної зони в Криму та про специфіку економічної діяльності в тимчасово окупованій території України», який набрав чинності 27 вересня 2014 року, передбачав, що національні податки не стягуються, але він дозволив обмін товарів між материком і півостровом.

Фінансові зв'язки з тимчасово окупованою частиною Донбасу залишалися на місці протягом певного часу. Під загрозою фізичного насилля з боку бойовиків так званих ДНР та ЛНР малі та середні підприємства тимчасово окупованої території були змушені сплачувати «податки» до «уряду» самопроголошених «республік» протягом 2014-2015 років. Великі підприємства протягом певного часу протистояли тиску і сплачували податки до державного бюджету України. У березні 2017 року платежі до бюджетів, а також єдиний соціальний внесок були майже повністю припинені.

Згідно зі зведеною макроекономічною оцінкою Центру економічних та бізнес-досліджень (Великобританія), втрати податкових надходжень в Україні в 2014-2020 роках через війну становили 48,5 мільярда доларів США або 1300 мільярдів гривень, що в річному виразі становило 6,9 мільярда доларів США або 191,0 мільярда гривень. [41] Цю втрату в певній мірі компенсували «заощадження» у витратах бюджету. Наприклад, у 2013 році було виділено 13,3 мільярда гривень на підтримку вугільних підприємств для часткового покриття витрат на готову вугільну продукцію, тоді як у 2014 році вони отримали відповідно 8,7 мільярда гривень, а у 2015 році — 1,2 мільярда гривень. Витрати на утримання Ради Міністрів Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, а також судових органів у цих територіях не проводилися з другого кварталу 2014 року; видатки на утримання Донецької та Луганської обласних державних адміністрацій зменшилися майже вдвічі у 2014-2015 роках.

Пенсійний фонд України оцінив втрати власних коштів на територіях, що не перебувають під контролем уряду України з початку антитерористичної операції на середину 2018 року у сумі 70,4 мільярда гривень, з них 5,5 мільярда гривень у 2014 році, 14,1 мільярда гривень у 2015 році, 20,3 мільярда гривень у 2016 році, 20,7 мільярда гривень у 2017 році та 9,8 мільярда гривень у першому півріччі 2018 року.

На час збройного конфлікту в Криму за даними НБУ функціонувало 1022 відділень українських банків, 11 філійних підрозділів, 53

представництва та 2 місцевих банки. Активи цих банків перевищували 22 мільярди гривень, з яких 16 мільярдів гривень становили кредитні зобов'язання.

У Донецькій та Луганській областях Державний Ощадний Банк був змушений закрити 418 відділень, а Перший Український Міжнародний Банк (ПУМБ) був змушений призупинити діяльність 31 відділення, розташованого в зоні антитерористичної операції. Згідно з порталом Prostobank.ua станом на 6 серпня 2014 року в найбільших 50 українських банках в Донецькій та Луганській областях було 430 і 190 відділень відповідно. З урахуванням цих показників експерти оцінюють загальну кількість примусово закритих банківських відділень у Донецькій та Луганській областях у 1,3 тисячі. [42]

Аналіз статистики НБУ стосовно структури кредитного портфеля та залучених коштів банківської системи за регіонами виявив, що протягом періоду активних бойових дій з квітня 2014 року по серпень 2015 року українські банки в Донецькій області втратили 61% залучених коштів (37,1 мільярда гривень), зокрема 58% залучених коштів населення (24 мільярда гривень); 67% залучених коштів юридичних осіб (13,1 мільярда гривень) та 45% кредитного портфеля (27,6 мільярда гривень). У Луганській області українські банки втратили 66% залучених коштів (9,9 мільярда гривень), зокрема 67% залучених коштів населення (7,7 мільярда гривень); 63% залучених коштів юридичних осіб (2,2 мільярда гривень) та 3% кредитного портфеля (0,2 мільярда гривень). Отже, загальні втрати банківської системи в обох областях склали 47,0 мільярда гривень залучених коштів і 27,8 мільярда гривень кредитного портфеля.

Таким чином, економічні та правові механізми відновлення Донбасу повинні включати не лише способи залучення інвестицій, але й:

1) можливість притягнення до відповідальності тих, хто безпосередньо брав участь у заподіянні економічних збитків у певних районах Донецької та Луганської областей (КОДЛР) - наприклад, тих, хто безпосередньо брав

участь у пересуванні обладнання до Росії і / або «пиляв» заводи та фабрики на металобрухт, або просто крадіжки майна;

2) притягнення до відповідальності Росії як країни-агресора, яка завдала збитків Україні, щоб було можливо розпочати відновлення виробництва, поселень та іншої інфраструктури за рахунок коштів Росії;

3) відновлення власності на майно, експропрійоване українським громадянам на тимчасово окупованих територіях, як у Криму, так і в КОДЛР, особливо з урахуванням недавніх заяв лідерів адміністрації окупації про «експропріацію» будинків та квартир у цих територіях, де зараз ніхто не проживає.

Отже, для цілей цього дослідження припускається, що втрата динаміки зростання є наслідком системної кризи, тоді як спад порівняно з поточним станом у 2013 році в основному пов'язаний з російською гібридною агресією. Дослідження зосереджується на стратегічній оцінці впливу російської гібридної агресії на економіку України у формі якісної оцінки системних змін, які сталися через цей вплив і продовжуватимуть бути важливими для соціально-економічних процесів та урядових політик.

Таким чином, для повноцінного відновлення Донбасу необхідно не лише економічне відновлення, а й активне залучення до відповідальності тих, хто спричинив економічні та соціальні збитки у регіоні. Крім того, важливо розглянути відновлення прав власності для українських громадян, які постраждали внаслідок конфлікту, для забезпечення справедливості та економічного оздоровлення.

Висновки до розділу 2

Російське вторгнення в Україну в 2022 році відкрило нову сторінку в європейській і світовій політиці, підсиливши нестабільність у регіоні та викликаючи нові виклики для глобальних держав. Цей акт агресії може бути

визначений як спроба російського режиму підсилити свою впливову сферу, компенсуючи втрату потужностей та впливу в контексті геополітичних змін. Однак перспектива залучення Росії до нових ринків у Азії та Африці може стати для неї надійним джерелом розвитку в умовах санкцій та обмежень, хоча це вимагатиме часу та зусиль. У цілому, важливим є знаходження балансу між санкціями та дипломатією для встановлення стабільного мирного співіснування з Росією, що враховує інтереси всіх сторін та дотримання міжнародного права. Підкреслюючи роль конфлікту між Україною та Росією у 2022 році як найбільш серйозного випробування для Європи з часів 1945 року, науковий аналіз свідчить про геополітичні та історичні складнощі, що підтримують конфлікт між обома країнами. До того ж, зазначається, що вторгнення Росії в Україну супроводжується змінами в геополітичній архітектурі Європи та стимулює зусилля України щодо наближення до НАТО та Європейського Союзу, що у свою чергу може посилити регіональну стабільність та безпеку.

У розгляді дипломатичної ситуації, що оточує конфлікт між Україною та Росією, доцільним є врахування впливу інших глобальних акторів на розвиток подій. Особливий акцент можна поставити на ролі НАТО та ЄС у прийнятті України як нового члена, а також на взаємодії Росії з країнами Близького Сходу та Північної Африки. Також слід відзначити активну роль країн Перської затоки, таких як Саудівська Аравія, Китай, Індія, ОАЕ та Іран, у захисті своїх власних інтересів у контексті конфлікту між Україною та Росією.

Щоб забезпечити успішну деокупацію та реінтеграцію тимчасово окупованих територій, необхідно продовжувати працювати над інституційними реформами, спрямованими на зміцнення правової держави та гарантування справедливості для всіх громадян України.

Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, разом із перехідною справедливістю, грають ключову роль у забезпеченні стабільності та мирного співіснування. Комплексні підходи, що охоплюють

правову, соціальну, економічну та політичну сфери, сприяють формуванню стійкого та демократичного суспільства на окупованих територіях.

Проект Концепції перехідної справедливості, розроблений робочою групою при Президентіві України, відіграє важливу роль у визначенні стратегії та механізмів відновлення справедливості в умовах збройного конфлікту. Принципові зміни в судовій системі, а також реформи у сфері правоохоронних органів сприятимуть забезпеченню всебічного правосуддя та ефективного функціонування інституцій після завершення конфлікту.

Удосконалення судочинства та створення умов для реалізації принципів перехідної справедливості вимагають системного та координованого підходу. Оптимізація функцій Служби безпеки України разом із змінами в законодавстві сприятимуть підвищенню довіри громадськості до правоохоронних органів та судової системи. Чіткі межі для амністії та притягнення до відповідальності винних у злочинах допоможуть забезпечити справедливість та дотримання міжнародних стандартів прав людини.

Україна продовжує боротися за визнання та компенсацію збитків, спричинених російською окупацією та війною на її території. Аналіз оцінок фіскальних втрат та економічних збитків, викликаних цими подіями, свідчить про серйозні втрати для української економіки та суспільства. Докладні дослідження, проведені урядом та міжнародними експертами, наголошують на необхідності розгляду питання компенсації втрачених коштів та ресурсів через призму міжнародного права та відповідальності держави-агресора. Окрім того, важливо враховувати соціальні та геополітичні наслідки цих дій для забезпечення стійкого миру та безпеки в регіоні. Детальний аналіз різних методологічних підходів до оцінки збитків вказує на необхідність об'єктивного та комплексного підходу у визначенні розміру компенсації, з урахуванням усіх аспектів економічних та соціальних втрат.

Втрати української економіки через окупацію Криму та Донбасу вимагають не лише економічного відновлення, але й реалізації правових механізмів для притягнення до відповідальності тих, хто спричинив ці збитки.

Зокрема, важливими кроками є притягнення до відповідальності конкретних осіб, які взяли участь у спричиненні економічних збитків, а також Росії як країни-агресора. Важливо також відновити права власності на майно, що було експропрійоване українським громадянам на тимчасово окупованих територіях. Це сприятиме справедливості та економічному оздоровленню українського суспільства.

Пропозиції щодо відновлення Донбасу повинні враховувати не лише економічні аспекти, а й важливість правових механізмів для забезпечення сталого та справедливого відновлення регіону після конфлікту.

РОЗДІЛ 3 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

3.1. Комплексна стратегія реінтеграції тимчасово окупованих територій України

Відновлення тимчасово окупованих територій є надзвичайно важливим завданням для України, оскільки цей процес потребує комплексного і багатогранного підходу, щоб забезпечити не тільки економічну реінтеграцію, а й соціальну та політичну стабільність. Відтак, ефективне розроблення стратегії реінтеграції має ключове значення для забезпечення стійкого розвитку та зміцнення української держави в цілому.

Розробка стратегії передбачає три основні кроки: вивчення політичного контексту, створення умов для реконструкції, примирення та оцінку спільних принципів для багатосторонніх заходів.

У 2014 році ООН розробила «Операційний посібник зі стандартів інтегрованого роззброєння, демобілізації та реінтеграції». Згідно з його змістом, соціальний та економічний процес розглядається як основа реінтеграції, проте це не виключає факту необхідності реконструкції для встановлення довіри серед громадян, зміцнення спільнот та сприяння примиренню і зміцненню демократії. [45]

Реінтеграція повинна супроводжуватись важливими політичними заходами, що сприятимуть миру та досягненню цілей реінтеграції. Серед цих заходів можна виділити: створення механізмів перехідної справедливості, впровадження політики примирення та ефективної стратегії з прав людини, створення нових політичних партій, конституційні зміни, проведення виборів, формування нової судової системи, сприяння доброму управлінню, реформи системи безпеки, забезпечення доступу до землі та кредиту та інше. Тому стратегія повинна бути комплексною і спрямованою на відновлення миру та людського розвитку.

Ефективність реінтеграції можна досягти лише шляхом розвитку місцевих спільнот та забезпечення балансу між державною допомогою та незалежними цивільними ініціативами. Окрім заходів, спрямованих на відновлення або розвиток економічних та матеріальних ресурсів, соціальних служб та інфраструктури, які були пошкоджені або зруйновані під час конфлікту, слід приділити увагу сегментам проблеми, які спричинили конфлікт. Реінтеграція повинна зміцнити потенціал держави та громадянського суспільства в зоні конфлікту.

Для формулювання ефективної стратегії реінтеграції необхідно проаналізувати та врахувати причини загроз національній безпеці, характер конфлікту та його врегулювання, потенціал держави для національного захисту та можливий вплив репатріації на процес реконструкції та примирення.

Необхідність аналізу характеру військового протистояння, причин загроз національній безпеці та здатності держави забезпечувати національний захист є важливим етапом у розробці комплексної стратегії реінтеграції території.

У зусиллях здійснення стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, уряд України вніс суттєві зміни до плану заходів у 2023 році. Враховуючи складну політичну та військову ситуацію, влада активно модифікує свої стратегічні підходи для ефективної реалізації цієї стратегії.

Кабінет Міністрів України 4 квітня 2023 року схвалив розпорядження № 288-р, яке вносить зміни до плану заходів з реалізації стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2021 року № 1171. Українська Гельсінська спілка з прав людини брала участь у вдосконаленні плану заходів, а її пропозиції були частково враховані в новому варіанті. Враховуючи нові обставини, особливо військовий аспект конфлікту, уряд вніс коригування в стратегію реінтеграції,

змінивши підхід до ситуації з політико-дипломатичного на військово-політичний. Нова версія плану містить 127 пунктів, деякі з них були виключені, а інші були об'єднані з метою оптимізації стратегії реінтеграції та деокупації.

Деякі пункти були виключені з плану, оскільки вони вже успішно були реалізовані. Наприклад, одним з таких пунктів було створення спеціалізованої державної установи «Український національний центр розбудови миру» для збору доказової бази порушень прав, пов'язаних з тимчасовою окупацією і збройною агресією Російської Федерації.

Деякі інші пункти були виключені через неможливість їх реалізації в умовах повномасштабної війни або через їх неперіоритетність. Наприклад, пункти, які стосувалися облаштування Контрольний пункт в'їзду-виїзду в зоні проведення АТО (контрольно-пропускного пункту в'їзду-виїзду) на адміністративній межі з Тимчасово Окупованими Територіями Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також транспортного (автобусного) сполучення між КПВВ та основними пересадочними вузлами Херсонської області.

Деякі подібні пункти, що мали схожу сутність, були об'єднані з метою оптимізації та спрощення плану.

Розглянуті зміни в Плані заходів свідчать про прагнення уряду України до удосконалення стратегії деокупації та реінтеграції Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Хоча більшість плану залишилася без змін, в певних пунктах відбулися зміни, а також було додано якісно нові завдання. Серед цих змін, особливу увагу слід звернути на пункт 24, який передбачає розроблення комплексних методик для подолання мілітаризації освіти та перенавчання дітей і молоді на окупованих територіях. Пункти 27, 30, 31, 116, 124 та 127 також визначають важливі аспекти, пов'язані з врегулюванням наслідків окупації, відповідальністю за кримінальні правопорушення та відновленням державних органів на окупованих територіях. Ці зміни свідчать

про зростаючу увагу до ефективності стратегії реінтеграції та деокупації для забезпечення успішного врегулювання конфлікту.

Оновлений план заходів щодо деокупації та реінтеграції Автономної Республіки Крим та міста Севастополя включає важливі зміни для формування державної політики з реінтеграції. Однак багато нових пунктів залишаються загальними і не надають конкретних методів для вирішення складних проблем. План також не враховує питання видворення нелегальних мігрантів з Криму та не уточнює деталей міжвідомчої координації у формуванні державної політики. Зазначені проблеми потребують більшої уваги уряду та детального розгляду стратегічних напрямків для їх вирішення. У цьому контексті перегляд Стратегії деокупації та реінтеграції може призвести до необхідних змін у плані дій. Для ефективної реінтеграції Криму, дуже важливо забезпечити цілісну та взаємозв'язану стратегію, яка включатиме ретельне планування, конкретні кроки та міжвідомчу співпрацю для успішної реалізації запланованих заходів.

3.2. Напрями та перспективи реінтеграції тимчасово окупованих територій України

Повернення України до кордонів 1991 року, включаючи Крим та Донбас, що перебували під контролем Росії протягом дев'яти років, це єдиний результат війни, на який згодяться владні кола та громадяни держави. Це твердження отримало підтвердження у заявах з боку українських офіційних осіб та в результатах останніх соціологічних досліджень, що були проведені серед українського населення.

Проте, незважаючи на оптимістичні сподівання влади щодо швидкого включення окупованих територій у склад України, деякі раніше висунуті прогнози не збулися. Михайло Подоляк, радник голови офісу президента, публічно заявив про «гарантоване» включення до території Ялти протягом

шести місяців, тоді як Кирило Буданов, керівник головного управління розвідки міноборони, висловив переконання, що Україна зможе відновити контроль над Кримом до весни 2023 року. Однак ці прогнози не збулися в запланований строк. Проте віра українських громадян у повернення зазначених територій у кордонах 1991 року залишається високою, що відображено результатами соціологічних досліджень, де значна більшість опитаних висловила підтримку цій ідеї. На підставі березневого соціологічного дослідження, проведеного групою «Рейтинг», відображено, що 90% українців вірять у можливість перемоги України, а 74% висловлюють переконання у відновленні територій в межах, які були актуальними у 1991 році. [46]

Схоже, за останній рік влада України значно посилила свої зусилля щодо планування та підготовки до можливого життя після деокупації Криму та Донбасу. В Україні був розроблений План післявоєнного відновлення, що спрямований на встановлення основ ефективного відновлення національної економіки та розробку механізмів для забезпечення стійкого економічного розвитку. Національний план відновлення, який був представлений українським урядом на конференції в Лугано 4-5 липня 2022 року, можна охарактеризувати як комплексний та детальний документ, що відображає основні напрями відновлення економіки, яка постраждала від війни. Він чітко структурований, деталізує кожен з напрямків та включає супроводжуючі заходи, у тому числі законодавчі зміни.

План відновлення України складається з 15 національних програм, які в основному відповідають основним потребам країни як у період воєнних дій, так і після них. Ці програми були представлені у табличному вигляді та порівняні з відповідними програмами Пріоритетної програми реконструкції для Боснії та Герцеговини з 1997 року. На перший погляд, деякі програми, такі як розвиток культури та спорту, можуть здатися не пріоритетними або непервідними для післявоєнного відновлення. Проте це не означає, що уряду

слід утримуватися від фінансування таких програм за рахунок державного бюджету.

Напрямок розвитку секторів з доданою вартістю в економіці України у плані виявився схожим (практично дублюючим) з програмою «Забезпечення доступу до фінансування з конкурентоспроможною вартістю капіталу». Більше того, остання програма містить неясність та не повний перелік виконавців програми. Ці недоліки української програми виходять за межі програм для Балканських країн, де конкретні проекти підтримки підприємств відображалися як частина виробничого компонента програми реконструкції, і такі проекти передавалися під контроль спеціальних агентств (Фонд Боснійських підприємств, Банк мікрофінансування, Спонсорський Трастовий фонд).

Позитивним аспектом Плану відновлення України є його спрямованість на підтримку процесу інтеграції в Європейський Союз. Він відображає завдання щодо інтеграції, синхронізації законодавства з Копенгагенськими критеріями та створення взаємного доступу до ринків. Післявоєнна відбудова сприймається як інструмент досягнення відповідності України правилам та стандартам ЄС.

В даний час український Уряд активно працює над економічною моделлю розвитку Криму, яка зумовлена стратегією відновлення півострова після його деокупації. Згідно з повідомленням, наданому на Урядовому порталі прем'єр-міністром Денисом Шмигалем під час третього саміту Кримської платформи, ця модель базується на п'яти ключових напрямках розвитку. Розглянемо кожен з цих напрямків докладніше:

1. Перетворення Криму у новий туристичний центр Європи, під брендом Крим365, що включає плани розвитку готельної інфраструктури та створення публічних просторів, доступних для відпочинку протягом усього року.
2. Розвиток інфраструктури, спрямований на забезпечення зв'язку Криму з Україною, Європою та іншими регіонами світу, включає

в себе інтеграцію півострова до європейського транспортного простору та будівництво автобанів, аеропортів та зміни в морській інфраструктурі.

3. Плани щодо енергетичного сектора, зокрема інтеграція Криму до системи ENTSO-E, ставка на відновлювані джерела енергії та розвиток газового шельфу Чорного моря.

4. Розвиток аграрного сектору через проєкт відновлення Каховської ГЕС та підтримку малого фермерського господарства, а також розширення урядової програми «Робота для підтримки виноградарства на півострові».

5. Створення на півострові IT-хабу європейського та світового рівня, який передбачає спеціальний режим для залучення інвестицій у науку, освіту та інновації з метою зробити Крим українською версією Кремнієвої долини.

У вересні 2022 року Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим почало працювати над розробкою першочергових заходів для ефективної реінтеграції Криму після його звільнення. У робочій групі, яка включала 36 експертів і представників державних та громадських організацій, розглядалися питання відновлення органів публічної адміністрації, притягнення до відповідальності за злочини, верифікація документів окупаційних судів, гуманітарна політика, громадянство та інші аспекти. Результатом роботи стала аналітична звітність «Деокупований Крим: першочергові кроки держави». Він переданий для розгляду відповідним органам уряду та іншим зацікавленим сторонам з метою врахування його рекомендацій у стратегічному плануванні реінтеграції Криму. Додатково, було розроблено візійний документ «Стратегія відновлення Криму після деокупації», а також стратегія когнітивної деокупації Криму. Всі ці матеріали мають сприяти загальному розумінню напрямку державної політики у сфері реінтеграції Криму. Варто відзначити, що базові кроки після деокупації не

включають питання безпеки та інших аспектів оборони, які перебувають у віданні Сил оборони.

Процес відновлення української влади на півострові передбачає поетапний перехід від тимчасових державних органів, які включають військові та військово-цивільні адміністрації, до повноцінних державних адміністрацій та місцевого самоврядування. Цей процес включає проведення виборів за міжнародними стандартами, що передбачає ряд реінтеграційних заходів, таких як захист виборчого процесу від зовнішнього впливу та забезпечення дотримання принципів демократичного процесу.

Подолання дефіциту кадрів у державних органах передбачає залучення представників місцевого населення, які не брали участі у порушеннях прав людини та не обіймали ключові посади в окупаційних адміністраціях. Додатково, уряд розробляє освітні програми та експериментальні проекти для підготовки кадрів для державної служби на деокупованих територіях.

Для реалізації цих заходів вже прийнято деякі практичні кроки, зокрема уряд схвалив експериментальний проект щодо створення резерву працівників для роботи на деокупованих територіях. Крім того, запроваджено онлайн-курс для державних службовців з питань реінтеграції Криму та спеціалізовані освітні програми у відомих університетах.

Додатково, з метою забезпечення прозорості та дотримання міжнародних стандартів у процесі відновлення української влади на півострові, органи державної влади активно співпрацюють з міжнародними організаціями та експертами з питань демократії та прав людини.

Уряд України активно займається процесом документування громадян, які втратили документи під час тимчасової окупації або не мали документів українського зразка, зокрема паспортів та свідоцтв про народження.

Документи, які були видані окупаційними адміністраціями та впливають на права та свободи громадян України, перевіряються з метою встановлення їхньої легітимності та визнання.

Уряд також встановив процедуру визнання правочинів, які були здійснені під час тимчасової окупації, але не здійснювалися Російською Федерацією та її органами або громадянами. Водночас, правочини, що були результатом незаконних дій окупаційних адміністрацій, такі як націоналізація майна, вилучення майна у законних власників, не визнаються.

Уряд України працює над відновленням правосуддя на території Кримського півострова та притягненням до відповідальності тих, хто сприяв окупації території України. Серед осіб, які підлягають відповідальності, є ті, хто обіймав керівні посади в окупаційних органах влади, порушив присягу, сприяв захопленню державних органів та інші злочини проти основ національної безпеки.

Україна також забезпечує захист громадян, які були незаконно позбавлені свободи окупаційною адміністрацією Російської Федерації з політичних мотивів. Ці особи негайно звільняються з місць несвободи та надається відповідна допомога, у тому числі медична та психологічна.

Додатково, уряд проводить перевірку громадян Російської Федерації, які незаконно перебувають на півострові, з метою встановлення їхньої причетності до міжнародних злочинів. Рішення про їхнє видворення приймається з урахуванням міжнародних стандартів.

Держава не планує притягати до відповідальності громадян України лише за їхнє проживання на тимчасово окупованій території. Рішення про відповідальність кожної особи буде прийматися на індивідуальній основі, в залежності від їхньої особистої діяльності, зокрема участі у сприянні окупаційному режиму та вчиненні злочинів проти України.

Україна планує провести докладний аналіз та перевірку дій окремих осіб, які мали стосунок до діяльності окупаційних структур. Люстраційні перевірки будуть спрямовані на визначення можливості цих осіб займати посади, пов'язані з управлінням та прийняттям важливих рішень

Відновлення Криму адаптується відповідно до стратегії відновлення після воєнних дій в Україні і включає такі аспекти, як енергетична

незалежність, підтримка малих та середніх підприємств з дотриманням принципів GESI (Гендерна рівність та соціальна інклюзія), а також оновлення промислового сектору з урахуванням сучасних екологічних та кліматичних стандартів.

У рамках стратегії «build back better» забезпечується належне транспортне сполучення між Кримом та усіма регіонами України та світу, зокрема через оновлення авіаційної галузі.

Крім того, розробляється візія розвитку туризму в Криму як цілорічного курорту, що спирається на підприємців малого та середнього бізнесу, які активно відновлюють традиційні промисли та зберігають унікальну культуру, природу та історію півострова.

Україна сприяє збереженню та розвитку культурної самобутності корінних народів, зокрема кримськотатарського народу, і здійснює заходи для подолання наслідків геноциду та репресивної політики, спрямованої на ці народи, вчинених комуністичним тоталітарним режимом та державою-агресором під час тимчасової окупації.

Україна підтримує відновлення роботи представницьких органів кримськотатарського народу на території Кримського півострова. Представники корінних народів беруть участь у прийнятті рішень, що стосуються відновлення Криму, а також діяльності органів публічної влади на реінтегрованих територіях.

З метою ціннісної трансформації та реінтеграції населення Криму в український соціально-політичний та культурний простір, Україна впроваджує комплекс заходів, спрямованих на інтенсивну соціально-психологічну роботу з переконаннями, емоціями та іншими гуманітарними й суспільними характеристиками населення, які сформувалися до російської окупації та під впливом пропагандистської діяльності під час неї.

Реалізація цих заходів базується на використанні соціально інклюзивного та людиноцентричного підходу.

Отже, Україна, забезпечуючи ефективну реінтеграцію Кримського півострова, виявляє великий інтерес до відновлення правопорядку, захисту прав людини та відновлення громадсько-політичних структур у регіоні. Низка запроваджених програм та ініціатив, спрямованих на відновлення інфраструктури та публічних служб, свідчить про зосередження уваги на стабілізації та ефективному управлінні на деокупованій території. Водночас, наголошується на необхідності притягнення до відповідальності осіб, причетних до вчинення міжнародних злочинів та порушень національної безпеки, з метою забезпечення справедливості та законності. Україна також активно працює над економічним та соціокультурним відновленням Криму, спрямовуючи зусилля на створення сприятливих умов для стабільного розвитку та процвітання регіону.

Висновки до розділу 3

Відновлення тимчасово окупованих територій України є важливим та складним завданням, яке потребує комплексного підходу для забезпечення стійкого економічного, соціального та політичного відновлення. Розробка ефективної стратегії реінтеграції включає широкий спектр політичних заходів, таких як механізми перехідної справедливості, політика примирення, зміни в конституції, формування нової судової системи та сприяння доброму управлінню.

Зокрема, уряд України вніс суттєві зміни до плану заходів з реалізації стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Ці зміни були зумовлені переглядом політико-дипломатичного підходу на користь військово-політичного.

Оновлений план зосереджений на пріоритетних завданнях, таких як розроблення комплексних методик для подолання мілітаризації освіти на

окупованих територіях, вирішення питань відповідальності за кримінальні правопорушення та відновлення державних органів в окупованих регіонах. Ці зміни свідчать про зростаючу увагу до ефективності стратегії реінтеграції та деокупації для успішного врегулювання конфлікту.

Уряд України активно працює над плануванням та підготовкою до можливого життя після деокупації Криму та Донбасу. Відзначаються недоліки в оновленому плані, такі як відсутність чітко визначених виконавців програми та дублювання певних напрямків розвитку економіки. Удосконалення координації проектів і підприємств в рамках плану відновлення, щоб забезпечити ефективне виконання його завдань, також є ключовим завданням.

Розвиток економічної моделі для Криму, спрямованої на його відновлення після деокупації, включає п'ять ключових напрямків розвитку, які передбачають конкретні кроки для створення нового туристичного центру, розвитку інфраструктури зв'язку, підтримки енергетичного сектору, розвитку аграрного сектору та створення IT-хабу на півострові.

Процес відновлення української влади на Кримському півострові вимагає ретельного планування та комплексного підходу, який враховує широкий спектр аспектів, від політичних та економічних до соціокультурних та гуманітарних. Це включає проведення виборів за міжнародними стандартами та захист виборчого процесу від зовнішнього впливу, щоб забезпечити легітимність державних органів і місцевого самоврядування. Розробка освітніх програм та експериментальних проектів для підготовки кадрів для державної служби на деокупованих територіях є важливим етапом у залученні місцевого населення до державних органів.

Забезпечення прозорості та дотримання міжнародних стандартів може включати співпрацю з міжнародними організаціями та експертами з питань демократії та прав людини. Документування громадян, які втратили документи під час окупації або не мали документів українського зразка, може сприяти їх легітимності та визнанню.

Україна також повинна забезпечити відновлення правосуддя на Кримському півострові та притягнення до відповідальності тих, хто сприяв окупації території. Це може включати перевірку осіб, які обіймали керівні посади в окупаційних органах та вчиняли злочини проти основ національної безпеки. Захист громадян, які були незаконно позбавлені свободи та перебували у в'язницях з політичних мотивів, також має велике значення.

З урахуванням інтересів та потреб місцевого населення, важливо забезпечити розвиток енергетичної незалежності, підтримку малих та середніх підприємств та збереження культурної самобутності корінних народів, зокрема кримськотатарського народу. Належне транспортне сполучення між Кримом та рештою України та світом також має значення для ефективного розвитку регіону. Уряд повинен продовжувати здійснювати всі необхідні заходи для ефективної реінтеграції Криму та забезпечення дотримання прав та свобод громадян на цих територіях.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній магістерській роботі проведено науково-теоретичне обґрунтування механізмів реінтеграції тимчасово окупованих територій та здійснений аналіз напрямків та перспектив реінтеграції тимчасово окупованих територій України з урахуванням чинного законодавства, існуючих державних механізмів та програм, що надало змогу виділити деякі ключові шляхи для подальших дій.

1. У результаті аналізу було виявлено, що поняття та сутність реінтеграції окупованих територій визначаються різноманітно, без чіткої загальноприйнятої дефініції. Це може ускладнити практичну реалізацію та викликати незрозумілість щодо стратегії й цілей державної політики щодо відновлення суверенітету. Запропоновано, що більш чітке й уніфіковане визначення реінтеграції допоможе забезпечити ефективність проектування й впровадження дій з реінтеграції, особливо в умовах сучасних конфліктів та відновлення територіальної цілісності країн. Детальна аналітика та консолідація поглядів на реінтеграцію відіграють важливу роль у формуванні ефективної стратегії відновлення територіальної цілісності держави, що має перспективні аспекти для досягнення миру та стабільності.

2. У процесі аналізу правового фундаменту реінтеграції окупованих територій було встановлено, що існуючі міжнародні норми та правові акти, такі як Загальна декларація прав людини та Європейська конвенція з прав людини, покликані гарантувати верховенство закону та захист прав на окупованих територіях. Проте, порушення прав людини та судові неузгодженості на тимчасово окупованих територіях України свідчать про необхідність поліпшення судових та позасудових механізмів захисту.

Враховуючи це, висунуто пропозицію щодо концентрації зусиль на удосконаленні захисних стратегій для цивільного населення на окупованих територіях. Важливо забезпечити дотримання міжнародних норм та стандартів, що гарантують права та свободи громадян. Подальше спрямування

дій на підвищення ефективності механізмів захисту прав людини сприятиме покращенню ситуації з правами людини на тимчасово окупованих територіях.

3. Аналіз міжнародного досвіду реінтеграції окупованих територій підкреслив унікальні особливості конфлікту на Донбасі та його відмінності від інших подібних конфліктів. Враховуючи російський досвід втручання в сусідні країни, необхідно розробити спеціалізований підхід для ефективної реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Результати аналізу міжнародного досвіду реінтеграції окупованих територій свідчать про важливість не тільки врахування політичних та економічних аспектів, але й впливу інформаційної війни та психологічних методів на ситуацію. Надзвичайно важливим є забезпечення верховенства права та захисту прав людини на окупованих територіях, що потребує ефективних механізмів правового захисту.

Дослідження відповідних міжнародних моделей врегулювання конфліктів, зокрема в контексті країн, які стикалися з аналогічними викликами, може слугувати цінним джерелом ідей та рекомендацій для України. Наявний міжнародний досвід демонструє, що ефективні стратегії реінтеграції потребують комплексного підходу, що охоплює не лише політичні та економічні, а й правові, соціокультурні та гуманітарні аспекти.

Отже, адаптація та впровадження кращих практик з міжнародного досвіду, забезпечення вироблення спеціалізованих стратегій та механізмів реінтеграції, а також урахування унікальних особливостей сучасного конфлікту на Донбасі є ключовими умовами для досягнення стійкого миру та відновлення територіальної цілісності України.

4. Геополітичний аналіз сучасного стану окупованих територій України підкреслює важливість розуміння широкого контексту взаємодії між регіональними та глобальними акторами у формуванні політичної ситуації. Російське вторгнення в Україну підкреслило нестабільність у Європі та світі в цілому, вимагаючи відповідного реагування та зусиль для забезпечення миру та стабільності. Дипломатичні зусилля спрямовані на пошук компромісів та

діалогу між сторонами конфлікту, враховуючи інтереси всіх учасників та дотримання міжнародного права.

Враховання впливу глобальних акторів, таких як НАТО, ЄС, країни Перської затоки, Китай, Індія та інші, є ключовим елементом формування ефективної стратегії для забезпечення миру та стабільності. Зважаючи на геополітичні та історичні особливості конфлікту, важливо зосередитися на пошуку компромісів, які враховуватимуть інтереси всіх сторін та сприятимуть врегулюванню ситуації.

Такий підхід дозволить встановити стабільний мирний порядок та забезпечити подальший розвиток України, враховуючи її суверенітет та територіальну цілісність. Спільні зусилля міжнародної спільноти та глобальних лідерів є невід'ємною частиною процесу досягнення стійкого миру та забезпечення безпеки у регіоні та світі.

5. Інституціональні механізми реінтеграції окупованих територій України вимагають системного та комплексного підходу для забезпечення ефективності та успішності відновлення справедливості та правової держави. Робота над реформами в правосудді, правоохоронних органах та інших сферах інституційної діяльності спрямована на зміцнення демократичних цінностей та забезпечення безпеки для всіх громадян країни.

Проект Концепції перехідної справедливості відіграє важливу роль у визначенні стратегії та механізмів відновлення справедливості, що сприятиме процесу реінтеграції та упорядкування суспільства на окупованих територіях. Підсилення судової системи та правоохоронних органів є ключовим елементом забезпечення правопорядку та захисту прав людини, що є необхідною передумовою для стабільного розвитку країни.

Вдосконалення судочинства та оптимізація функцій правоохоронних органів сприятимуть підвищенню довіри громадськості до системи юстиції та правопорядку. Чіткі механізми для амністії та притягнення до відповідальності осіб, винних у злочинах, є необхідним кроком у забезпеченні справедливості та дотримання міжнародних стандартів прав людини, що є

основою для відродження демократичних цінностей та принципів правової держави. З метою ефективного забезпечення процесу реінтеграції окупованих територій, важливим є вдосконалення нормативно-правового середовища та інституціональних механізмів, що відповідають вимогам сучасності. Конкретні пропозиції можуть включати такі заходи:

Реформування судової системи шляхом впровадження прозорих процедур судочинства, забезпечення незалежності суддів та забезпечення доступу до справедливого суду для всіх громадян.

Посилення механізмів взаємодії між правоохоронними органами та іншими державними структурами з метою забезпечення ефективної боротьби з корупцією та злочинністю на окупованих територіях.

Розробка та впровадження комплексних програм підтримки для громадян, які постраждали від воєнного конфлікту, включаючи психологічну підтримку, медичну допомогу та соціальну реабілітацію.

Забезпечення широкого доступу до освіти та професійної підготовки для мешканців окупованих територій з метою підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці та соціально-економічного розвитку.

Розвиток механізмів міжнародної співпраці та підтримки для підтримки процесу реінтеграції та відновлення суверенітету на окупованих територіях, зокрема через участь у міжнародних програмах та проектах реконструкції та розвитку.

6. У зв'язку зі складними економічними та соціальними наслідками російської окупації Криму та Донбасу для України, важливо розробити комплексну стратегію відновлення та компенсації збитків. При цьому необхідно акцентувати увагу на використанні міжнародного права для притягнення відповідальних осіб та держави-агресора до обліку завданих економічних збитків. Врахування соціальних та геополітичних наслідків допоможе підтримати стійкий мир та безпеку в регіоні. Окрім того, варто активно працювати над відновленням прав власності на майно, яке було експропрійоване українським громадянам на окупованих територіях,

забезпечуючи тим самим справедливість та економічне оздоровлення суспільства. У разі відновлення Донбасу, дуже важливо враховувати не лише економічні питання, але й правові механізми, що гарантують справедливе та стійке відновлення регіону після завершення конфлікту.

7. Комплексна стратегія реінтеграції тимчасово окупованих територій України вимагає зосередження зусиль на різноманітних сферах, щоб забезпечити стійкий та мирний перехід. Плани уряду, які передбачають політичні, економічні та соціальні заходи, відображають важливі кроки для врегулювання конфлікту. Однак, для успішної реалізації стратегії необхідно вирішувати проблеми, які виникають у процесі впровадження планів, такі як недоліки в організації та координації проєктів. Зосередження на розвитку економічної моделі для окупованих територій, включаючи різноманітні напрями, є ключовим для забезпечення стійкого та ефективного відновлення. Враховуючи ці важливі аспекти, вироблення чіткої та виваженої стратегії реінтеграції є критичним для стабільного та мирного відновлення окупованих територій України.

8. Напрями та перспективи реінтеграції тимчасово окупованих територій України передбачають широкий спектр заходів, спрямованих на відновлення демократичних інституцій, прав людини та соціально-економічного розвитку. Важливо розробляти та впроваджувати ефективні плани дій для повернення української влади на Кримський півострів, урахувавши комплексні виклики та потреби місцевого населення. Робота з міжнародними організаціями та експертами допоможе забезпечити прозорість та дотримання міжнародних стандартів у процесі реінтеграції.

Притягнення до відповідальності тих, хто сприяв окупації територій, та відновлення правосуддя є ключовими аспектами відновлення легітимності та правопорядку. Забезпечення енергетичної незалежності, розвиток підприємництва та збереження культурної спадщини важливо для забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку регіону. Дієве транспортне сполучення відіграє важливу роль у сприянні зв'язку з рештою

країни та світом. Реалізація цих стратегічних напрямків під керівництвом уряду сприятиме успішній реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Прикладання зусиль до вивчення проблеми реінтеграції тимчасово окупованих територій України має на меті визначити ключові стратегії та напрями для відновлення правопорядку, соціально-економічного розвитку та миру в регіоні. Розглянуті в магістерській роботі пропозиції та рекомендації спрямовані на досягнення стійкого врегулювання конфлікту, забезпечення прав та свобод громадян, а також розвитку демократичних інституцій.

Наслідки окупації та війни на тимчасово окупованих територіях України мають серйозний вплив на економіку, суспільство та політичну ситуацію в країні. Розроблені стратегії та пропозиції створюють основу для подальшого наукового дослідження та практичної реалізації заходів, спрямованих на досягнення миру та стабільності в Україні. Інтердисциплінарний підхід до аналізу проблеми реінтеграції допомагає усвідомити комплексність завдань, які стоять перед країною, та визначити шляхи до їх ефективного вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Явір В.А. Реінтеграція: до проблеми визначення, суті та позиціонування у політиці України. S.P.A.C.E. 2017. No 6. С. 64–67
2. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL: <http://slovopedia.org.ua/93/53408/971669.html>
3. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України. Відомості Верховної Ради, 2014, No 26, ст. 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
4. Савчук І. Г. Словник суспільної географії. Електронне видання. URL: <https://geohub.org.ua/node/4868> (дата звернення: 26.11.2020)
5. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
6. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 232 с
7. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. Київ: Міжнародна Організація з Міграції. 2015. 100 с.
8. Muggah, Robert, and Anton Baaré. 2009. "Negotiating reintegration in Uganda: dealing with combatants during peace processes." In Security and Post-Conflict Reconstruction: Dealing with Fighters in the Aftermath of War, ed. R. Muggah, pp. 226-247. London & New York: Routledge
9. Muggah, Robert. 2004. "The anatomy of disarmament, demobilisation and reintegration in the Republic of Congo." Conflict, Security & Development 4 (1):21-37
10. Lachowski T. The Reintegration of Donbas Through Reconstruction and Accountability. An International Law Perspective. Decentralization, Regional Diversity and Conflict. Pp. 145–183.

11. Rabinovych M. The Domestic Dimension of Defining Uncontrolled Territories and Its Value for Conflict Transformation in Moldova, Georgia, and Ukraine. *Decentralization, Regional Diversity and Conflict*. Pp. 107–143.
12. European University Institute. Return Migration and Development Platform. 2011. URL: www.eui.eu/Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/DReMM#Howtoaccessdata
13. Закон України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", 27 квітня 2014 року
14. Kotoulas, I.E., 'Russia as a Revisionist State and the 2022 Invasion of Ukraine', in: I. Ivanovych (ed.), *The Russian-Ukrainian War (2014-2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic and Legal Aspects*, Riga: Baltija Publishing, 2022, forthcoming
15. Potichnyi, P.J., *Ukraine and Russia in Their Historical Encounter*, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1992; Magosci, P.R., *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, Toronto: University of Toronto Press, 2010; Plokhly, S., *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, New York: Basic Books, 2015.
16. Plokhly, S., *The Origins of the Slavic Nations: Premodern Identities in Russia, Ukraine, and Belarus*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
17. Aleprete, Jr., M.E., 'Minimizing Loss: Explaining Russian Policy: Choices during the Ukrainian Crisis', *Soviet and Post-Soviet Review* 44 (2017): 53-75.
18. Treaty on European Union, Official Journal of the European Union C202/1, <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016M%2FTXT>

19. 'Ukraine: EU chief offers Kyiv fast track to membership', Deutsche Welle, 8 April 2022, <https://www.dw.com/en/ukraine-eu-chief-offers-kyiv-fast-track-to-membership/a-61409635>
20. 'Ukraine bid to join EU will take decades says Macron', BBC News, 10 May 2002, <https://www.bbc.com/news/world-europe-61383632>
21. Russia-Africa Summit and Economic Forum, <https://summitafrica.ru/en/>
22. 'We need help: Sierra Leone faces hardship amid Russia-Ukraine crisis', Khaleej Times, 19 April 2022, <https://www.khaleejtimes.com/world/we-need-help-sierra-leone-faces-hardship-amid-russia-ukraine-crisis>
23. Methri, G., 'War could have been avoided': South Africa's President Cyril Ramaphosa Blames NATO for Russia's Invasion of Ukraine', Republic World, 18 March 2022, <https://www.republicworld.com/worldnews/russia-ukraine-crisis/south-africas-president-cyril-ramaphosa-blames-nato-for-russias-invasion-ofukraine-articleshow.html>
24. Mureithi, C., 'How African countries voted on Russia's invasion of Ukraine', Quartz Africa, 7 March 2022, <https://qz.com/africa/2138584/how-african-countries-voted-on-russias-invasion-of-ukraine/>
25. Nouwens, M., 'China's Difficult Balancing Act in Russia-Ukraine Crisis', IISS Analysis, 4 March 2022, <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2022/03/chinas-difficult-balancing-act-in-russia-ukrainecrisis>.
26. Strumpf, D., 'Chinese Tech Giants Quietly Retreat from Doing Business With Russia', Wall Street Journal, 6 May 2022, <https://www.wsj.com/articles/chinese-tech-giants-quietly-stop-doing-business-with-russia11651845795>
27. Declaration on Strategic Partnership between the Republic of India and the Russian Federation, signed on October 2, 2000; <https://mea.gov.in/Images/pdf/DeclarationStrategicPartnership.pdf>

28. Chrysoloras, N., Nardelli, A., Longley, A. and Nightingale, A., 'EU Targets Russia's Global Oil Trade with Shipping Sanctions', Bloomberg, 4 May 2022, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-04/euaims-to-target-russia-s-global-oil-sales-with-insurance-ban>.
29. Інна МЕДЯНИК, «ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ», 2023
30. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. – К.: "РУМЕС", 2017
31. Мартинець, С. (2021, 22 січня). Резніков: Ми вирішили відмовитися від поняття "колаборант". Сьогодні. <https://politics.segodnya.ua/ua/politics/reznikov-my-reshili-otkazatsya-ot-ponyatiya-kollaborant-1502466.html>
32. Осипчук, А. Д. & Суслов, А. І. (2021). Майбутнє Донбасу та Криму: суспільні настрої. Школа політичної аналітики НаУКМА. <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Future-of-Crimea-and-Donbas.pdf>
33. Міжнародний фонд «Відродження», ОЦІНКА ЕКОНОМІЧНИХ ВТРАТ УКРАЇНИ ВІД ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВУ, 2021
34. Ukraine lost \$ 100 billion due to Russian aggression in Crimea and the East, according to a study by the Atlantic Council <https://uacrisis.org/uk/67317-report-atlantic-council>
35. ASSESSMENT OF UKRAINE'S ECONOMIC LOSSES DUE TO THE TEMPORARY OCCUPATION OF THE CRIMEAN PENINSULA. The Center for Economic Strategy, July 2021
36. Julia Bluszcz and Marica Valente. The War in Europe: Economic Costs of the Ukrainian Conflict. DIW : Berlin, 2019.

37. How much did Donetsk and Luhansk oblasts lose due to the armed conflict with Russia? URL: <https://ces.org.ua/howmuch-did-donetsk-and-luhansk-oblasts-lose-due-to-the-armed-conflict-with-russia/>
38. Cost to Ukraine of Conflict with Russia. A CEBR report. 2022. London: Centre for Economic and Business Research. URL: <https://cebr.com/reports/cost-to-ukraine-of-conflict-with-russia/>
39. Havlik P., Kochnev A., Pindyuk O..2020. Economic Challenges and Costs of Reintegrating the Donbas Region in Ukraine. Research Report 447. Vienna: Institute for International Economic Studies. URL: <https://wiiw.ac.at/economic-challenges-and-costs-of-reintegrating-the-donbas-region-in-ukraine-p-5351.html>
40. Zhalilo, Y. A., Kononenko, K. A, Yablonsky, V. M. et al. 2014. Systemic Crisis in Ukraine: Preconditions, Risks, and Ways to Overcome It: Analytical Report. NISS.
41. Cost to Ukraine of Conflict with Russia: A CEBR Report. 2022, pp. 36–37. URL: <https://cebr.com/wpcontent/uploads/2022/02/Cost-to-Ukraine-of-Conflict-with-Russia-a-Cebr-report-February-2022.pdf>
42. The National Bank of Ukraine estimates the losses of Ukrainian banks in Crimea at UAH 22 billion. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/930037-natsbank-otsinyue-vtrati-ukrajinskih-bankiv-u-krimu-v-22-mlrdgriven.htm>
43. [Касперович Ю. В.](#), “ Методичні підходи до оцінки фіскальних втрат України внаслідок гібридної війни рф [Електронний ресурс] / Ю. В. Касперович // [Економіка та держава](#). - 2018. - № 12. - С. 8-15. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2018_12_4
44. Економічна правда, «Прямі збитки економіки України через війну перевищили 108 мільярдів доларів», 2022
45. Операційний посібник зі стандартів інтегрованого розброєння, демобілізації та реінтеграції, 2014

46. ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ОПИТУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ІНСТИТУТУ (IRI): ЛЮТИЙ 2023
https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_februar_y_2023.html
47. Nina Rzhevskaja, «Effective Models of Reintegration for De-occupied Territories», 2021
48. Osypchuk, Anna; Suslov, Anton; Shulimov, Stanislav; Yakovlyev, Maksym, «Policies of Reintegration of Temporarily Occupied Territories: Models, Scenarios, Discussions, Experience : analytical report», 2021
49. Медяник І.С., «ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТА АНЕКСОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА СВІТОВІЙ НАУЦІ», 2023
50. Юлія Бойко-Бузька, «ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ «РЕІНТЕГРАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ», 2021
51. Johanna Söderström, «The concept of Political Reintegration in current peace research», 2013
52. Швець К. А., «СВІТОВІ МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ПОСТКОНФЛІКТНИМИ ТЕРИТОРІЯМИ. ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ», 2022
53. Sergiy Teleshun, «Ukraine Through the Prism of Geopolitical Challenges: Analytical Aspect», 2016
54. IOANNIS E. KOTOULAS, WOLFGANG PUSZTAI, «GEOPOLITICS OF THE WAR IN UKRAINE», 2022
55. Сергій Кіщенко, «Комісія зі встановлення правди: - міжнародний досвід та реалії України», 2020
56. Peter Havlik, Artem Kochnev and Olga Pindyuk, «Economic Challenges and Costs of Reintegrating the Donbas Region in Ukraine», 2020
57. Л. Г. Шемяева, Ю. В. Касперович, Д. М. Гладких, «ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ПРИСКОРЕННЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ДОНБАСУ», 2018

58. National Institute for Strategic Studies, «The Strategic Cost of Russian Aggression for Ukraine's Economy», 2022